

**Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети**

Диссертациялык кеңеш Д 08.23.672

Кол жазма катары
УОК 314.174 (575.2) (043.3)

Аттокурова Алмагуль Токтосуновна

**Кыргызстандагы гендерология жана феминология структуралык
маселелерин институционалдык жана статистикалык талдоо**

08.00.07 – эмгек экономикасы жана демография

Автореферат

экономика илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алууга

Бишкек – 2025

Диссертациалык иш Ош мамлекеттик университетинин «Финансы жана банк иши» кафедрасында аткарылды.

Илимий консультант:

Саякбаева Айганыш Апышевна

Экономика илимдеринин доктору, профессор ,
Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген
экономисти, Жусуп Баласагын атындагы
Кыргыз Улуттук Университетинин профессору
Рязанцев Сергей Васильевич

Расмий оппоненттери:

Экономика илимдеринин доктору , профессор ,
мүчө- корреспондент АКК Россия илимдер
академиясынын Федералдык изилдөө
социологиялык борборунун демографиялык
изилдөөлөр институтунун директору

Эргешбаев Уран Жумабекович

ОшМУнун “Ишкананын экономикасы жана
бизнеси башкаруу” кафедрасынын
профессору

Асылбаев Айдар Баймолдаевич

Экономика илимдеринин доктору, доцент ,
Кыргыз Республикасынын Эл аралык
университетин мамлекеттик башкаруунун
жогорку мектебинин директору

Алдыңкы уюм:

И. Раззаков атындагы Кыргыз техникалык
университетинин менеджмент кафедрасы,
дареги: 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек
ш., көч. Ч.Айтматова,66

Диссертацияны коргоо 2025-жылдын 25-апрелинде саат 14.00дө диссертациялык
кеңештин отурумунда болот. 720000 , Кыргыз Республикасы , Бишкек ш . , көч . Киев,
44. Диссертацияны коргоонун видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме :
<https://vc.vak.kg/b/082-s6p-fai-vhb>

менен Кыргыз-Орус Славян университетинин китепканаларынан таанышууга
болот . Б.Н. Ельцин (720000, Бишкек ш., Киев көч., 44), БГУ атындагы К.Карасаева (720044 , Бишкек ш., Ч.Айтматов пр., 27) жана Кыргыз Республикасынын
Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтында:
https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-23-672/

25-мартында жөнөтүлдү .

илимий секретарь

Диссертациялык кеңеш,

кандидаты, доцент

Таранова Е.В.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргызстан эл аралык коомчулуктун бир бөлүгү болуп саналат жана анын гендердик теңчиликти камсыз кылуу боюнча милдеттенмелери аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жок кылуу боюнча БУУнун Конвенциясы (CEDAW) сыяктуу бир катар эл аралык документтерде бекитилген . Кыргыз Республикасындагы (КР) гендерология жана феминология чөйрөсүндөгү кырдаалды талдоо бул милдеттенмелердин аткарылышын жана эл аралык стандарттарды улуттук практикага интеграциялоо деңгээлин баалоого мүмкүндүк берет. Гендерология жана феминология темасы азыркы дүйнөдө, анын ичинде Кыргызстанда барган сайын актуалдуу болуп баратат. Дүйнөдө гендердик теңчилик жана аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү кыймылы менен байланышкан глобалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде бул маселелерди изилдөө өзгөчө актуалдуу болуп калат.

Кыргыз Республикасында, башка көптөгөн өлкөлөрдөй эле, жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө, анын ичинде экономикада, саясатта, билим берүү, саламаттыкты сактоо ж.б. олуттуу гендердик диспропорциялар бар. Теңчиликти камсыз кылууга багытталган мыйзамдык чараларга карабастан, реалдуу натыйжалар көп учурда жетишсиз бойдон калууда. Бул контекстте гендерология жана феминология жаатындагы көйгөйлөрдү жана жетишкендиктерди талдоо бар болгон тоскоолдуктарды жана аларды жеңүү жолдорун тереңирээк түшүнүүгө көмөктөшөт.

Гендерологияны жана феминологияны өнүктүрүү гендердик теңчилик маселелери менен алектенген илимий борборлор, билим берүү программалары жана коомдук уюмдар сыяктуу институционалдык структураларды түзүүнү жана бекемдөөнү талап кылат. Кыргызстанда бул багытта алгылыктуу өзгөрүүлөр байкалууда, бирок институттук колдоо дагы эле күчөтүлүп, системалаштырылууга муктаж.

Статистикалык маалыматтарды чогултуу жана талдоо өлкөдөгү гендердик мамилелердин учурдагы абалын жана динамикасын түшүнүү үчүн негизги болуп саналат. Статистикалык талдоо аялдардын иш менен камсыз болушу жана эмгек акынын деңгээли, алардын саясий катышуусу, билимге жана саламаттыкты сактоого жеткиликтүүлүгү жана аялдарга карата зомбулуктун деңгээли сыяктуу конкреттүү маселелерди жана тенденцияларды аныктай алат. Ишенимдүү жана бөлүштүрүлгөн маалыматтардын болушу гендердик теңчиликти жакшыртуу боюнча натыйжалуу саясатты жана программаларды иштеп чыгууда маанилүү роль ойнойт.

Ошентип, Кыргызстанда гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүшүнүн институционалдык жана статистикалык аспектилерин изилдөө абдан актуалдуу болуп саналат. Ал актуалдуу маселелерди илимий жактан түшүнүүгө гана өбөлгө болбостон, гендердик теңчилик жана аялдардын

укуктарын кеңейтүү жаатындагы кырдаалды жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн негиз катары кызмат кылат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү ири илимий долбоорлор менен байланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын, 2030-жылга чейин гендердик теңчиликке жетишүү боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиясын, 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын Регионалдык саясатынын концепциясын, Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга карата Инновациялык өнүгүү концепциясын, 2030-жылга чейин БУУ 2030-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын Инновациялык өнүгүү концепциясын ишке ашырууга байланыштуу “Кыргыз Республикасынын комплекстүү узак мөөнөттүү миграциялык саясатын иштеп чыгуу” долбоору, 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасы “Биримдик, ишеним, түзүү”, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2030-жылдарга саламаттыкты сактоо жана саламаттыкты сактоо тутумун өнүктүрүү программасы боюнча “Өлкөнүн ден соолукту чыңдоо” планына ылайык иш жүргүзүлдү атындагы Менеджмент жана Бизнес Институтунун программалары А.А. Асанова Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинен.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын максаты – аялдардын экономикалык абалына жана өлкөдө гендердик теңчиликке жетишүүгө таасир этүүчү негизги тоскоолдуктарды жана факторлорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасында гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүшүнө байланыштуу институционалдык жана экономикалык көйгөйлөргө комплекстүү талдоо жүргүзүү. Алдыга коюлган максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана структурасына ылайык келген төмөнкү милдеттерди чечүүнү талап кылат:

- гендерологияны жана феминологияны дүйнөлүк масштабда өнүктүрүүнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздерин жалпылоо ;

- гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилерин тактоо;

- экономиканын демографиялык өнүгүүсүндө бюджеттештирүүнүн көрсөткүчтөрү катары гендердик диспропорцияга талдоо жүргүзүү;

- билим берүүнүн гендердик профилин жана калктын жашоо деңгээлин аныктоо;

- контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекторияларын аныктоо жана негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдөн гендердик контекстте жашоо деңгээлинин көрсөткүчү катары эркектер менен аялдардын орточо айлык эмгек акысынын ортосундагы өз ара байланышка көп факторлуу корреляциялык талдоо жүргүзүү;

– гендердик теңчиликте экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттарын сунуштоо;

– 2035-жылга чейинки мезгилге социалдык-экономикалык өнүгүүнүн гендердик көрсөткүчтөрүнүн болжолун эсептөө ;

– гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин иштеп чыгуу.

алынган натыйжаларынын илимий жаңылыгы гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин иштеп чыгууда :

– жалпылоонун негизинде автор экономикада да, коомдун башка чөйрөлөрүндө да катышуу процессиндеги ролдорду, жүрүм-турумду жана күтүүлөрдү аныктоочу экономикалык, социалдык-демографиялык жана маданий категория катары « гендер » аныктамасын берет.

– гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү кароонун , глобалдык масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүүнүн жана гендердик саясаттын аркасында гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери такталды;

– Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорцияларды талдоо менен анын негизги тенденциялары аныкталган, үй-бүлө институтунун коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү жана калктын репродукциясындагы ролу, улуттун ден соолугун чыңдоодо гендердик маселелер аныкталган;

– билим берүүнүн гендердик профили, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилери, эмгек рыногу аныкталган, калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик мүнөздөмөлөрү аныкталган;

– гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде 2035-жылга чейинки мезгилге демографиялык өнүгүүнүн траекториялары белгиленген ;

– гендердик теңчиликте экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары сунушталат;

– 2035-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик көрсөткүчтөрдүн болжолдуу баа берүүлөрү келтирилген;

– Гендердик балансты шайкеш келтирүү контекстинде Кыргыз Республикасын демографиялык өнүктүрүүнүн стратегиялык моделдери иштелип чыккан.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Негизги корутундулар, сунуштар жана илимий-практикалык рекомендациялар изилдөөчүлөр жана практиктер тарабынан гендерологиянын жана феминологиянын теориясын жана методологиясын иштеп чыгууда, ошондой эле окуу процессинде «Экономика», «Менеджмент», «Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу» багыттары

боюнча төмөнкүдөй тармактарда колдонулушу мүмкүн: Бюджеттен тышкаркы социалдык фонддор», «Социалдык камсыздандырууну жана кайра камсыздандырууну модернизациялоо» ж.б.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси . Кыргыз Республикасынын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорцияларды талдоого негизделген теориялык жана методологиялык жоболор, корутундулар жана практикалык сунуштар министрликтер жана ведомстволор тарабынан өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн концепцияларын жана стратегияларын иштеп чыгууда, ошондой эле Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн стратегияларын болжолдоодо жана чечимдерди кабыл алууда пайдаланылышы мүмкүн . .

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору :

- гендерология менен феминологиянын теориялык жана уюштуруу-укуктук аспектилерин жалпылоо автордун “ гендер ” деген аныктамасын чыгарууга мүмкүндүк берди;

- калкты өнүктүрүүдө гендердик теңчиликке жетишүүнүн концепцияларын жана механизмдерин аныктоо үчүн гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилерин тактоо;

- Кыргызстандын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларын, үй-бүлө институтун калыптандыруудагы диспропорцияларды жана Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү жана калктын репродукциясындагы гендердик маселелерди, улуттун ден соолугун чыңдоодогу гендердик маселелерди аныктоо;

- билим берүүнүн гендердик профилін, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилерин, эмгек рыногун жана демократиялык өнүгүүнүн гендердик мүнөздөмөлөрүн жана калктын социалдык-экономикалык абалын белгилөө

- гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары;

- гендердик мааниде жашоо деңгээлинин көрсөткүчү катары эркектер менен аялдардын орточо айлык эмгек акысынын жана негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдүн ортосундагы өз ара байланыштын мультифакториялык корреляциялык анализи;

- Авторлор Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн демографиялык жана социалдык-экономикалык факторлорун камтыган 2035-жылга чейинки мезгилге гендердик өнүгүүнүн индикаторлоруна өздөрүнүн болжолдуу баа берүүлөрүн сунушташат;

- гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин , анын ичинде гендердик теңсиздиктин матрицасын, гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде Кыргыз Республикасынын

демографиялык өнүгүү моделин, эмгек рыногунда гендердик теңчиликти гармонизациялоо моделин иштеп чыккан .

Өтүмө эсинин жеке салымы. Изилдөөнүн жыйынтыгы сынагынан өттү ОшМУда жана ЖОЖдор аралык «Жогорку мектеп: Илимий изилдөө» (Москва) илимий конгрессинде.

Кыргыз Республикасынын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө гендердик теңчиликти шайкеш келтирүүгө багытталган практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын Экономика жана коммерция министрлигинин иш-аракетинде чагылдырылган, ал ишке ашыруу актысы менен ырасталган.

Диссертациянын жыйынтыгын текшерүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана корутундулары тегерек столдордо, форумдарда, семинарларда, ошондой эле республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалган жана талкууланган: « Дүйнөлүк илим Жана ааламдашуу , санариптик трансформация дорундага заманбар чакырыктар » эл аралык илим форуму (Бишкек , 2022), « Евразиядагы интеграциялык процесстердин баалуулук негиздери » (Москва , 2024), «Глобализациянын чакырыктары жана тобокелдиктери жана евразиялык экономикалык интеграциянын прогрессине таасир этүүчү рычагдар» (Москва- Чолпон) Ата , 2024), «Жогорку мектеп: Илимий изилдөө» (Москва, 2024) ЖОЖдор аралык илимий конгресси, «Чоң Евразиядагы жаштар: потенциал, тобокелдиктер, коопсуздук, кызматташтык» (Москва-Бишкек, Илим жана экологиялык өнүктүрүү, билим берүү жана экологиялык изилдөөлөр, 2024) Ааламдашуу жана санариптик трансформация контекстинде жөндөмдүү өнүгүү "(Бишкек , 2024), "Кыргызстан глобалдык экономикалык өзгөрүүлөрдүн контекстинде: жаңы чакырыктар жана мүмкүнчүлүктөр "(Бишкек , 2024), "ДСУга мүчөлүк: илимий изилдөөлөр жана эл аралык технология рыногу "(2, Квеб , Билим берүү жана илим рыногу) Глобалдашуу жана санариптик трансформация шартында туруктуу өнүгүүнүн чакырыктары жана перспективалары» (Бишкек , 2024), «Бухгалтердик эсеп жана аудит - учурдагы абалы жана өнүгүү келечеги» (Ташкент , 2024), « the эл аралык илимий жана практикалык конференция » (Ташкент, 2024) жана башкалар.

Диссертациянын чагылдырылышынын толуктугу басылмаларда пайда болот . Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору 20 илимий макалада жарык көргөн, анын ичинен 18 макала Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аккредитация комитети сунуштаган басылмаларда, 18 макала RSCI маалымат базасы тарабынан индекстелген басылмаларда, анын ичинде Бишкек, Москва, Квебек (Канада), Ташкент ж.б.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация аббревиатуралардын жана белгилер тизмегинен, кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертация таблицаларды жана сүрөттөрдү кошкондо 276 беттен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү диссертациянын темасынын актуалдуулугун негиздейт, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин формулировкалайт, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгын баяндайт, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык маанисин, изденүүчүнүн жеке салымын ачып берет, коргоого берилген диссертациянын негизги жоболорун тизмелейт жана диссертациянын тесирлөөнүн жыйынтыктарын сүрөттөйт.

Биринчи главада «Гендерология жана феминология проблемаларын изилдөөнүн теориялык жана уюштуруу-укруктук негиздери», «гендер» аныктамасынын онтологиялык абалы, гендерология жана феминология көйгөйлөрү, гендердик маселелер боюнча эл аралык кызматташуунун практикасы каралды.

Гендердик мамиле - феминизмдин идеологиясын негиздөөнүн заманбап модификациясы жана ыкмасы, анын интеллектуалдык өбөлгөлөрү 18-19-кылымдардагы ар кандай философиялык жана саясий концепциялар болгон, алар азыркы коомду сындаган. Анткени, биринчиден, Дж.Локктун либералдык философиясы Дж.-Дж. Руссо, Дж.С.Мил («Аялдын баш ийүүсү» чыгармасы), Э.Дюркгейм (коомдук өнүгүүнүн натыйжасында «жыныстын бири эмоционалдык функцияларды, ал эми экинчиси – интеллектуалдык функцияларды алган»), экинчиден, К.Фурьенин (терминдин ойлоп табуучусу), «С.А. жыныстар ортосундагы өндүрүш мамилелеринде эксплуатациялоонун аспектилеринин бири).

20-кылымда эмгекти бир караганда мазмуну жана багыты боюнча айырмаланган теориялар аяктап, анда адамдын сексуалдуулугу биринчи жолу социалдык жана саясий контекстте карала баштаган. Бул Э.Гавоктун, З.Фрейддин, В.Рейхтин, М.Миддин, Г.Маркуздун жана Франкфурт мектебинин башка өкүлдөрүнүн, С.де Бовуардын (ролдордун бөлүштүрүлүшү алдын ала аныкталган эмес, бирок тарыхый жагдайлар менен - физикалык күчтүн жардамы менен табиятты жеңүү зарылчылыгы менен, ошондой эле Фрун ар бир жердеги өзүн-өзү психологиялык жактан тенденциясы менен байланышкан) эмгектерине тиешелүү Lacan, J. Derrida, J.-F. Лиотар, ошондой эле П. Бергер жана Т. Лакман (биологиялык секс - организмдин жыныстык түзүлүшүнүн ар кандай деңгээлдери белгилүү бир иерархия түрүндө ээнбаштык менен курулган коомдук түзүлүш). Феминисттик гендердик мамиленин алкагында гендердик статус скриптивдүү болбой калат, ал эми гендердик мамилелер бийлик менен теңсиздиктин социалдык уюшулган мамилелери катары гана каралат.

Секс " (биологиялык жыныс) жана " гендер " (социокультурный секс) терминдеринин ортосундагы айырманы психолог Р.Столлер ("Секс жана Гендер ", 1968) жана эндокринолог Д.Моней киргизген . Гендердин эң абстракттуу аныктамасы , мамиленин өзүнүн маңызын туюндурган Э.Оуклиге таандык болгон төмөнкү сөздөрдү караса болот («Секс, Гендер жана Коом», 1972): «Секс» - бул эркек менен аялдардын ортосундагы биологиялык айырмачылыктарга байланыштуу сөз: репродуктивдүү функциядагы тиешелүү айырма. Ал эми « Гендер » маданий предмет болуп саналат: ал « эркек » жана « аялдык » болуп социалдык классификацияга байланыштуу ... жыныстын туруктуулугун таануу керек, бирок жыныстын көп түрдүүлүгүн да таануу (таануу) керек » [Блохина Н.А. Гендер түшүнүгү : калыптануу, негизги түшүнүктөр жана идеялар, 2019].

Ишке орношуудагы жана миграциядагы гендердик айырмачылыктарды профессор А.А. Саякбаева , миграциядагы аялдык процесстерди аныктаган [Саякбаева А.А. Калкты социалдык жактан коргоо. Теория, практика, проблемалар жана чечимдер. - Бишкек: КУУ им. [Баласагын – 2006].

К.А. Токторбаева социалдык чөйрөнү жакшыртууну Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо сапатын гендердик жактан туруктуу өнүктүрүүнү калыптандыруу катары карады [Токторбаева К.А. Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо сапатынын туруктуу өнүгүүсүн калыптандыруу катары социалдык чөйрөнү өркүндөтүү// Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын басмасы «Экономика», 2015. - № 3-4 (25 - С. 18-21)].

Гендер » түшүнүгүнүн экономикалык маңызы гендердик айырмачылыктардын жана стереотиптердин экономикалык активдүүлүккө жана эркектер менен аялдардын мүмкүнчүлүктөрүнө тийгизген таасирин талдоону камтыйт. Иш менен камсыз кылуу, эмгек акы, ресурстарга жетүү жана башкаруудагы гендердик теңсиздик экономикалык өнүгүүгө жана туруктуулукка олуттуу таасирин тийгизет. Гендердик теңсиздикти жоюу жана аялдар менен эркектер үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу адилеттүү жана туруктуу экономикалык өсүшкө жетишүүнүн негизги көйгөйлөрү болуп саналат.

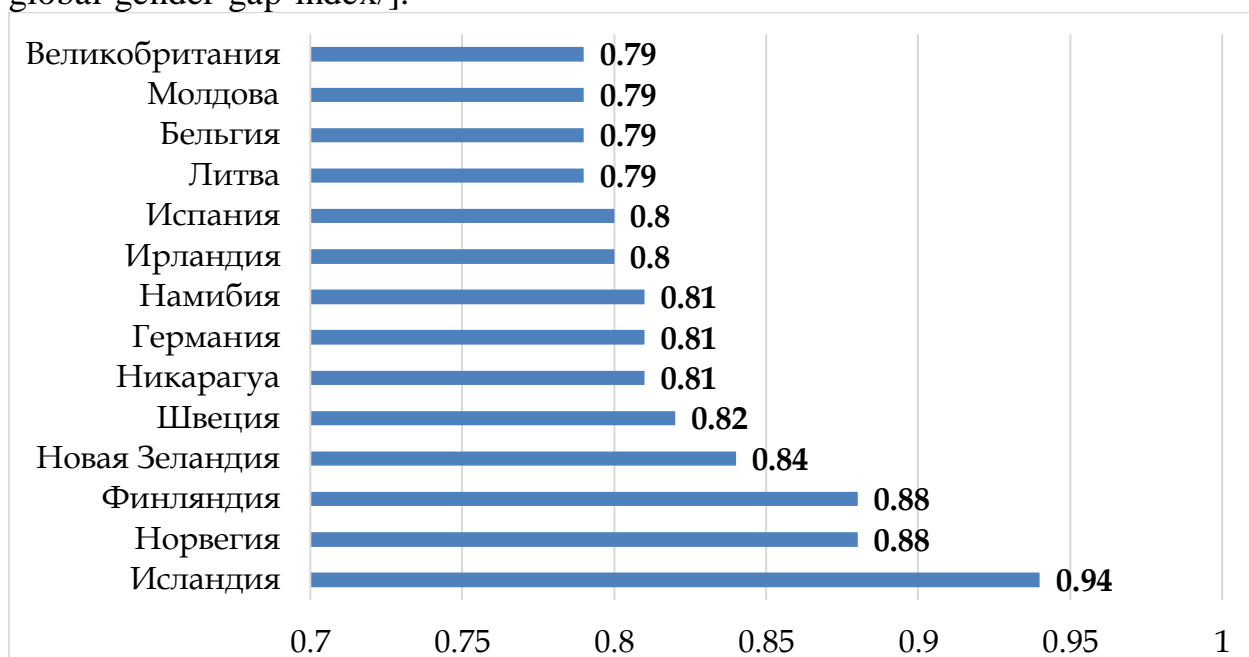
гендер » деген автордун аныктамасы мындайча көрүнөт: «бул экономикага катышуу процессиндеги ролдорду, жүрүм-турумдарды жана күтүүлөрдү аныктоочу экономикалык, социалдык жана маданий категория, аны коом адамдарга жынысына жараша ыйгарат. Анатомиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөргө негизделген биологиялык жыныстан айырмаланып, гендер адамдын айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүү процессинде калыптанган социалдык ченемдердин жана иденттүүлүктөрдүн татаал жыйындысын чагылдырат. Гендер адамдын тажрыйбасынын көп түрдүүлүгүн жана өзүн өзү аныктоону чагылдырган суюк жана көп кырдуу болушу мүмкүн».

Экинчи бөлүмдө " Гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери " Гендердик

изилдөөлөргө ретроспективдүү кароо жүргүзүлүп, гендердик теңчилик глобалдык масштабда талдоого алынган, гендердик саясатты калыптандыруу факторлору системалаштырылган.

Гендердик теңчилик эркектер менен аялдардын билимге, жумушка, саламаттыкты сактоого жана саясий катышууга бирдей укуктарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана жеткиликтүүлүгүн билдирет. Акыркы он жылдыктарда билим берүүдөгү, өзгөчө башталгыч жана орто билим берүүдөгү гендердик ажырымды кыскартууда олуттуу жылыштар болду. Бирок, кээ бир региондордо, мисалы, Сахаранын түштүгүндөгү Африкада жана Түштүк Азияда кыздардын сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгү дагы эле аз, бул алардын келечектеги экономикалык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрүн чектейт.

2024-жылы эркектер менен аялдар үчүн эң бирдей шарттарды сунуш кылган өлкө Исландия болду, Гендердик ажырымдын глобалдык индекси 0,94 балл менен (2.1-сүрөт). Жалпысынан Скандинавия өлкөлөрү дүйнөдө гендердик теңчилик эң жогору болгон беш өлкөнүн төртөө түзөт. Скандинавия өлкөлөрү гендердик теңчиликтин жогорку деңгээли, анын ичинде аялдардын жумуштуулук деңгээли жана бирдей бөлүштүрүлгөн ата-энелик өргүүсү менен белгилүү [<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>].

2.1-сүрөт. Гендердик ажырымдын глобалдык индекси

Булак:[<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>]

дүйнөдөгү эң аз гендердик теңчиликке ээ өлкө катары рейтингдин экинчи четинде турат. 2023-жылдын апрелинде жарандык согуш башталгандан бери Түндүк Африка өлкөсүндөгү жарандар үчүн шарттар бир топ начарлады. Айрыкча сексуалдык зомбулукка кабылган кыздар жана аялдар жапа чегет. Андан тышкары, болжол менен тогуз миллион адам ачарчылыктын курч коркунучунда турат [<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>].

Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорциялардын анализи » деген үчүнчү главада калктын гендер боюнча статистикалык талдоосу , үй-бүлө институтунун жана калктын репродукциясынын өнүгүшүнө , ошондой эле социалдык маанилүү оорулардын пайда болушунун гендердик аспектилерине жүргүзүлгөн.

Диссертациянын изилдөө объектиси Кыргыз Республикасындагы институционалдык структуралар, гендердик жактан экономикалык жана социалдык процесстер аныкталган.

Изилдөөнүн предмети болуп заманбап коомдун өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстын социалдык -демографиялык жана экономикалык аспектилери саналат .

Изилдөө методдору жана материалдары. Изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий, экономикалык жана математикалык изилдөө ыкмалары колдонулган: илимий абстракция, маанини түшүндүрүү, монографиялык, логикалык, салыштырма анализ, статистикалык-экономикалык, структуралык жана функционалдык, эсептөө жана конструктивдүү, графикалык, корреляциялык жана регрессиялык, статистикалык болжолдоо, экономикалык моделди куруу.

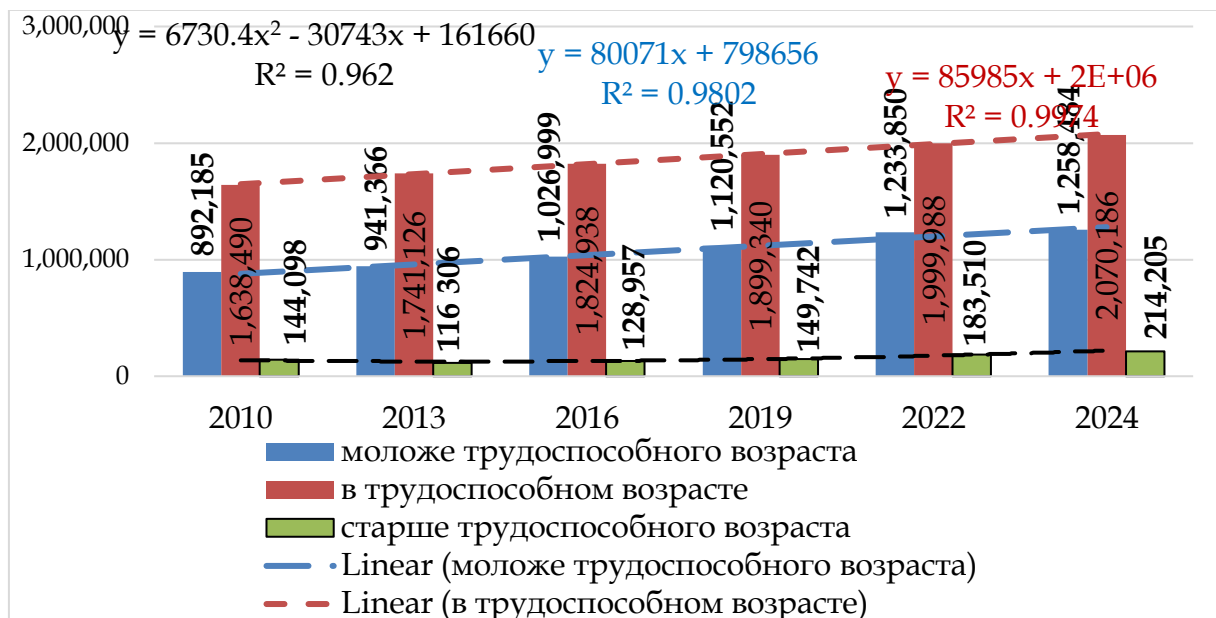
Изилдөөнүн материалдарына атайын экономикалык жана статистикалык адабияттар, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин расмий материалдары, калк, демография, гендерология жана феминология маселелери менен алектенген уюмдардын электрондук ресурстары жана маалымат базалары кирген.

Калктын чоңдугун негизги курактык топтор боюнча талдоо социалдык, экономикалык жана демографиялык чөйрөлөрдө стратегиялык чечимдерди кабыл алуу үчүн маанилүү маалыматтарды берет. Ал мамлекеттик, бизнес жана коомдук уюмдарга туруктуу өнүгүүгө жана калктын жашоо сапатын жакшыртууга көмөктөшүп, өз программаларын жана демилгелерин натыйжалуу пландаштырууга жана ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Ар кандай курактагы топтор билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо жана жумуш орундары сыяктуу ар кандай мамлекеттик ресурстарды жана кызматтарды талап кылат. Талдоо ар бир курактын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн ресурстарды натыйжалуу бөлүштүрүүгө жардам берет.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 892 185 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 1 миллион 258 миң 484кө чейин өстү. Калктын өсүү темпи 141,1%ды түзүп, уландардын саны кыйла өскөндүгүн айгинелейт.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 1 638 490 адамды түздү. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 2 070 186га чейин өстү. Калктын өсүү темпи 126,3%ды түздү, бул да өсүш динамикасынын оң экендигин көрсөтөт.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 144 098 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 214 205ке чейин көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 148,7%ды түздү, бул улгайган эркектердин санынын олуттуу өскөндүгүн көрсөтөт [<https://stat.gov.kg/>] (3.1-сүрөт) .

3.1-сүрөт. 2010-2024-жылдарга Кыргыз Республикасындагы эркектердин санынын негизги курактык топтор боюнча динамикасы (жыл башына баа) , адам

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасындагы эркектердин санынын динамикасын талдоо бардык курактык топтордо алардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөттү. Эң олуттуу өсүш темпи эмгекке жарамдуу курактагы (141,1%) жана эмгекке жарамдуу курактагы (148,7%) эркектер арасында байкалат. Бул позитивдүү демографиялык тенденцияларды жана өлкөдөгү жашоонун узактыгынын жогорулашынан кабар берет.

Демографиялык саясатты андан ары өнүктүрүү үчүн төмөнкү аспектилерди эске алуу сунушталат:

1. Жаш калк үчүн инфраструктураны колдоо жана өнүктүрүү зарылчылыгы.
2. Иш менен камсыз кылуу жана кесиптик өнүгүү программалары аркылуу эмгекке жарамдуу калкты колдоо.
3. Улгайган жарандарды колдоо жана социалдык жактан коргоо программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

Кыргыз Республикасында туруктуу демографиялык өнүгүүгө жана калктын жашоо сапатын жакшыртууга көмөктөшөт .

2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын аялдарынын негизги курактык топтор боюнча динамикасына талдоо. 2010-жылы эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 857 957 адамды түзсө ,

2024-жылга карата бул курактагылардын саны 1 190 922 адамга жеткенин көрсөттү . Калктын өсүү темпи 138,8%ды түздү, бул жаш кыз-келиндердин санынын бир топ көбөйгөнүн айгинелейт.

Эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 2010-жылы 1 585 310 адамды түздү. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 1 976 856га чейин өстү. Калктын өсүү темпи 124,7%ды түздү, бул да өсүш динамикасынын оң экендигин көрсөтөт.

2010-жылы пенсия курагындагы аялдардын саны 300 259 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 451 257ге чейин көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 150,3%ды түздү, бул улгайган аялдардын санынын олуттуу өсүшүн көрсөтөт [<https://stat.gov.kg/>] (3.2-сүрөт) .

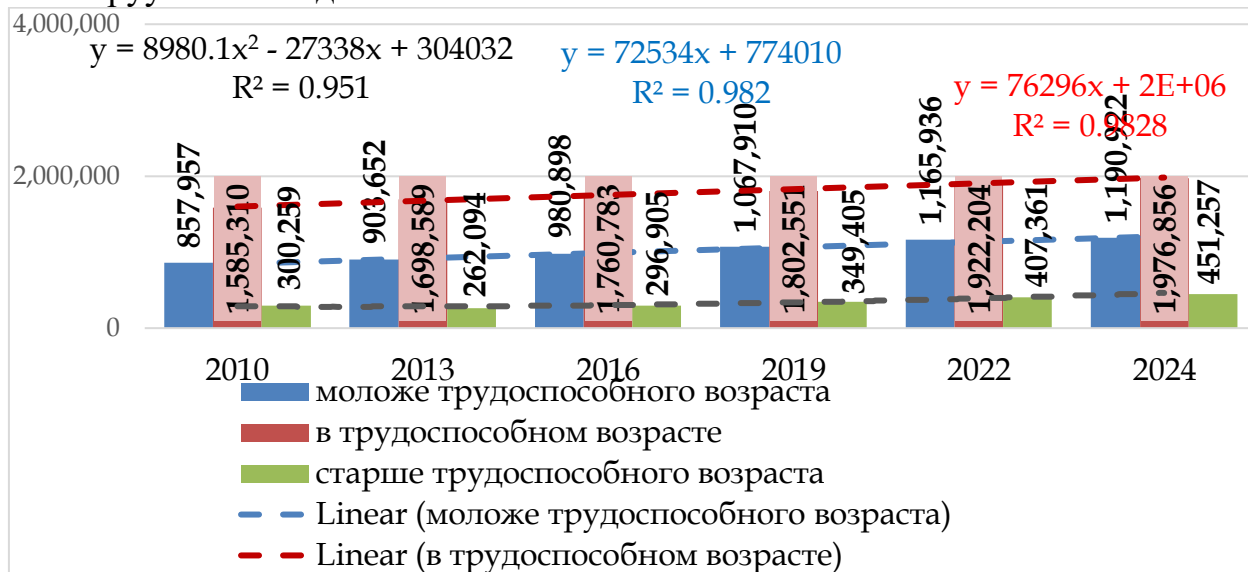
2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасындагы аялдардын санынын динамикасын талдоо бардык курактык топтордо алардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөттү. Эң олуттуу өсүш темпи эмгекке жарамдуу курактагы (150,3%) жана жаш эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын арасында байкалат (138,8%). Бул позитивдүү демографиялык тенденцияларды жана өлкөдөгү жашоонун узактыгынын жогорулашынан кабар берет.

Демографиялык саясатты андан ары талдоо жана өнүктүрүү үчүн төмөнкү аспектилерди эске алуу сунушталат:

1. Жаш кыз-келиндер үчүн инфраструктураны колдоо жана өнүктүрүү: билим берүү мекемелерин, бала бакчаларды жана энеликти колдоо программаларын өнүктүрүү зарыл .

2. Эмгекке жарамдуу аялдар калкын колдоо: аялдар үчүн кесиптик даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу программаларын өнүктүрүү , ошондой эле эмгек акы жана эмгек шарттарында теңчиликти камсыз кылуу.

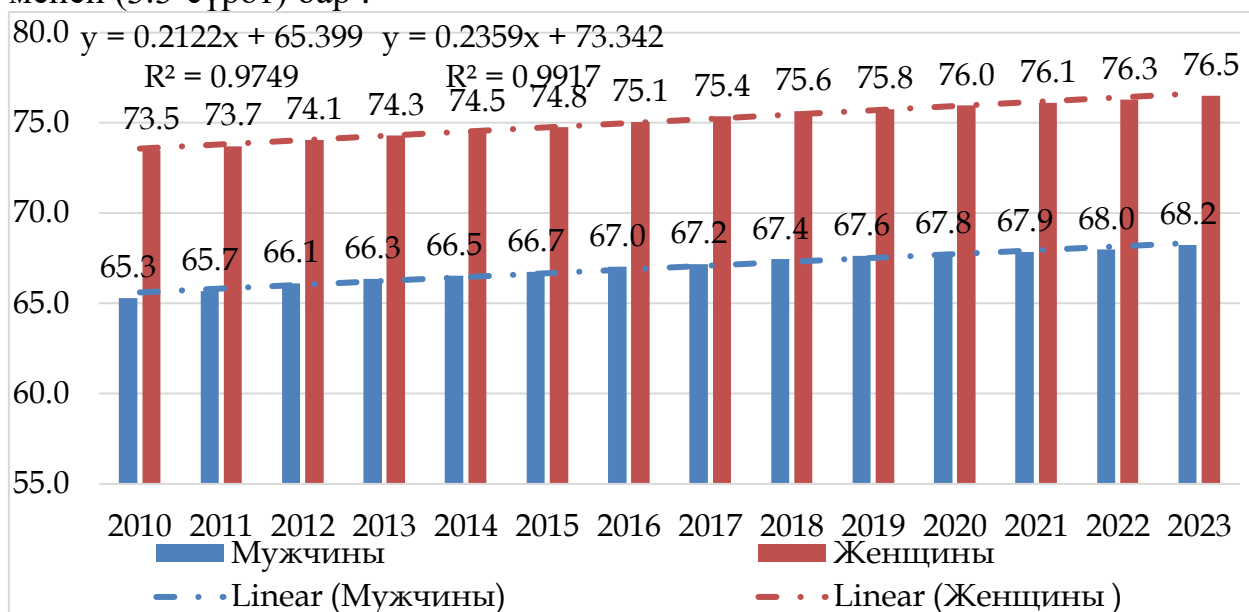
3. Улгайган аялдарды социалдык жактан коргоо: улгайган аялдардын жашоо сапатын, анын ичинде саламаттыкты сактоону жана социалдык камсыздоону жакшыртууга багытталган социалдык программаларды башкаруу жана колдоо .

3.2-сүрөт. Кыргызстанда аялдардын санынын динамикасы КР 2010-2024-жылдарга негизги курактык топтор боюнча (жыл башындагы баа) , адам
Булак: [https://stat.gov.kg/] боюнча

Өмүрдүн узактыгы калктын саламаттыгынын жана бакубаттуулугунун маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. 2010-2023-жылдар аралыгында Кыргызстанда эркектердин жашоо узактыгы 65,3 жаштан 68,2 жашка чейин өскөн. Кыргызстанда эркектердин өмүрүнүн узактыгынын динамикасын мүнөздөгөн сызыктуу функция $y = 0,2122x + 65,399$ формасында, ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9749$ жакындык мааниси менен . Бул жашоо шарттарынын жакшырышы, медициналык кызматтардын жеткиликтүүлүгү жана билим берүүнүн жогорку деңгээли менен байланыштуу болушу мүмкүн болгон оң динамикадан кабар берет. Мындай прогресске карабастан, Кыргыз Республикасында эркектер аялдарга караганда орточо 8-9 жылга аз жашашат. Бул айырмачылык эркектердин ден соолугун жана жашоо шартын жакшыртуу боюнча максаттуу чаралардын зарылдыгын көрсөтүп турат.

Аялдар да оң динамикага ээ: жашоонун узактыгы 73,5тен 76,5 жашка чейин өстү. Кыргызстандагы аялдардын жашоо узактыгынын динамикасын мүнөздөгөн сызыктуу функция $y = 0,2359x + 73,342$ формасында , ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9917$ [https://stat.gov.kg/] жакындоосу менен (3.3-сүрөт) бар .

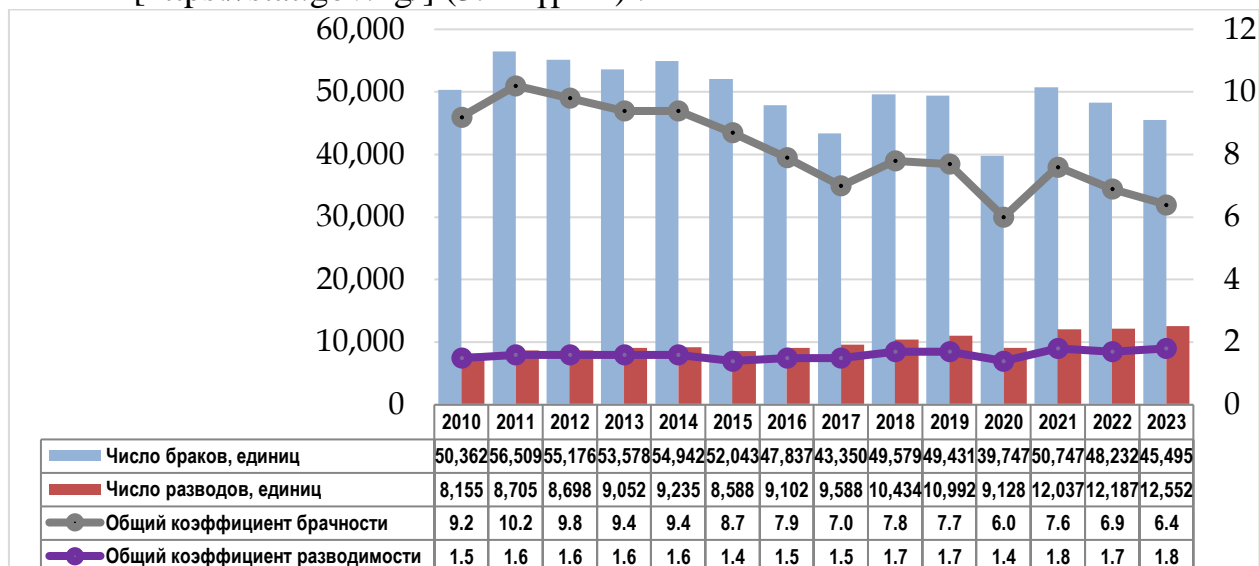
3.3-сүрөт. 2010-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында гендердик жашоонун узактыгы

Булак: [https://stat.gov.kg/] боюнча

Башка өлкөлөрдөй эле Кыргызстанда да аялдар эркектерге караганда узак жашашат. Эркектер менен аялдардын ортосундагы жашоо узактыгындагы ажырым олуттуу бойдон калууда. Бул эркектер арасында стресстин жогорку деңгээли, жаман адаттар (мисалы, тамеки чегүү жана ичимдиктерди ичүү), ошондой эле оорулардын алдын алууга жетиштүү көңүл бурулбагандыгы жана башкалар менен шартталган. Эркектер менен аялдардын өмүрүнүн узактыгынын айырмасы да негизинен өлүмдүн

көрсөткүчү менен түшүндүрүлөт: эркектердин өлүмү аялдарга караганда 1,3 эсе жогору.

Үй-бүлө керектөөдө, өндүрүштө, капиталды топтоодо жана социалдык колдоодо маанилүү ролду ойногон негизги экономикалык жана социалдык актер. Үй-бүлөлөрдү түшүнүү жана колдоо туруктуу экономикалык өсүш жана социалдык бакубаттуулук үчүн маанилүү. Бул максаттарга жетүү үчүн үй-бүлөлөрдү колдоого, алардын экономикалык коопсуздугун жогорулатууга жана туруктуу өнүгүү үчүн шарттарды түзүүгө багытталган саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл. 2010-2023-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасында никеге тургандардын саны өзгөрүлүп турган. 2010-жылы 50 362 нике катталса, 2011-жылы бул көрсөткүч эң көп 56 509 никеге жеткен. Бирок 2011-жылдан кийин никелердин саны акырындык менен кыскарып, 2020-жылы эң аз 39 747 никеге жеткен. Кийинки жылдары никелердин саны бир аз калыбына келип, бирок 2010-жылдагы деңгээлден төмөн бойдон калган. [https://stat.gov.kg/] (3.4-сүрөт) .

3.4-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2010-2023-жылдарга никелердин жана ажырашуулардын көрсөткүчтөрү

Булак: маалымат боюнча [https://stat.gov.kg/]

Кыргыз Республикасындагы ажырашуулардын саны да талданып жаткан мезгил ичинде өзгөрүүнү көрсөткөн. 2010-жылы 8155 ажырашуу катталса, 2023-жылга карата бул көрсөткүч 12552 ажырашууга чейин өскөн. Ажырашуулардын максималдуу саны 2023-жылы катталган, бул үй-бүлөлүк мамилелердин туруксуздугунун көбөйгөнүн айгинелейт. 1000 кишиге никеге тургандардын санын чагылдырган чийки нике көрсөткүчү төмөндөө тенденциясын көрсөттү. 2010-жылы никеге туруу көрсөткүчү 9,2 болсо, 2011-жылы 10,2ге жеткен. Андан кийин, катыш акырындык менен төмөндөп, 2020-жылы 6,0 минималдуу мааниге жеткен. Кийинки жылдары бир аз калыбына келтирүү байкалды : 2023-жылы 6,4кө чейин.

1000 адамга эсептелген ажырашуулардын санын эсептеген чийки ажырашуу көрсөткүчү да өсүү тенденциясын көрсөттү. 2010-жылы ажырашуулардын деңгээли 1,5ти түзгөн жана бара-бара өсүп, 2021 жана

2023-жылдары 1,8ге жеткен. Ажырашуулардын көбөйүшү калктын санына салыштырмалуу ажырашуулардын көбөйгөнүн айгинелейт. Никелердин азайышы жана ажырашуулардын көбөйүшү коомдо болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү көрсөтүп турат.

Билим берүү өлкөнүн социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн негизги элементи болуп саналат. Статистикалык маалыматтарга ылайык, Кыргыз Республикасында 2010-жылы балдарды орто жалпы билим берүү менен камтуу 87,8%ды түзсө, 2023-жылга карата 93,5%га жеткен. Бул маалыматтар 7-17 жаштагы балдар үчүн билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүнүн олуттуу жакшырганын көрсөтүп турат [<https://stat.gov.kg/>] (4.1-сүрөт).

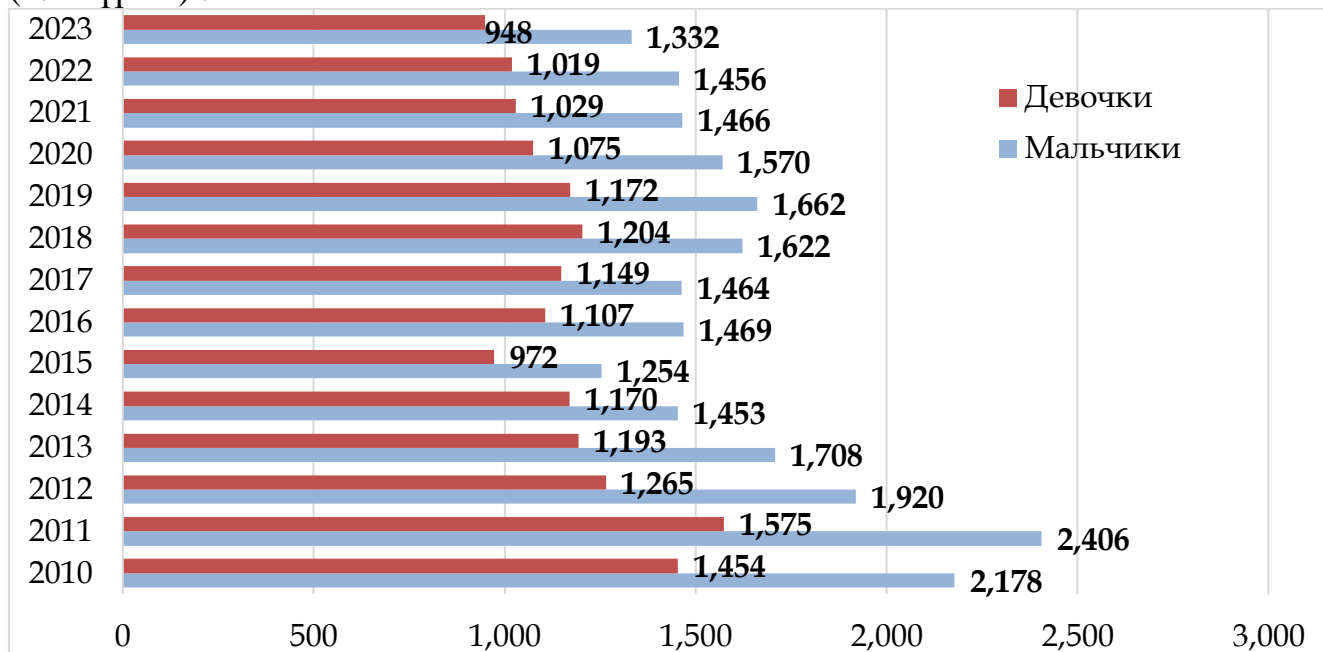
4.1-сүрөт. Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүү менен балдардын жынысы боюнча камтылышы (7-17 жаштагы калктын үлүшү менен)

Каралып жаткан мезгилдин ичинде жалпы орто билим берууге уландарды кабыл алуу да жакшырды. Бирок акыркы жылдары бул көрсөткүчтүн бир аз төмөндөшү байкалууда. 2022-жылы балдарды кабыл алуу 92,0%ды, 2023-жылы 92,3%ды түзгөн. Бул олку-солкулуктар ар кандай факторлорго, анын ичинде демографиялык өзгөрүүлөргө жана окуу жайларынын жеткиликтүүлүгүнө байланыштуу. Кыздардын жалпы орто билим берүү мекемелерине камтылышы бардык мезгилде уландарга караганда жогору бойдон калган. 2022-жылы ал 94,7% түздү, бул балдарды камтууга караганда 2,7%га жогору. Көрсөткүч 2023-жылы ошол эле деңгээлде сакталып калган, бул кыздар үчүн билим берүү кызматтарын көрсөтүүдө туруктуулукту көрсөтүп турат. Акыркы жылдарда бир аз олку-солку болгонуна карабастан, балдарды да, кыздарды да кабыл алуу

жакшырганы байкалды. Балдар менен кыздардын ортосундагы окуудагы теңсиздик гендердик ажырымды жоюу жана билим берүүнү бардык балдар үчүн жеткиликтүү кылуу боюнча үзгүлтүксүз аракеттердин зарылдыгын көрсөтүп турат.

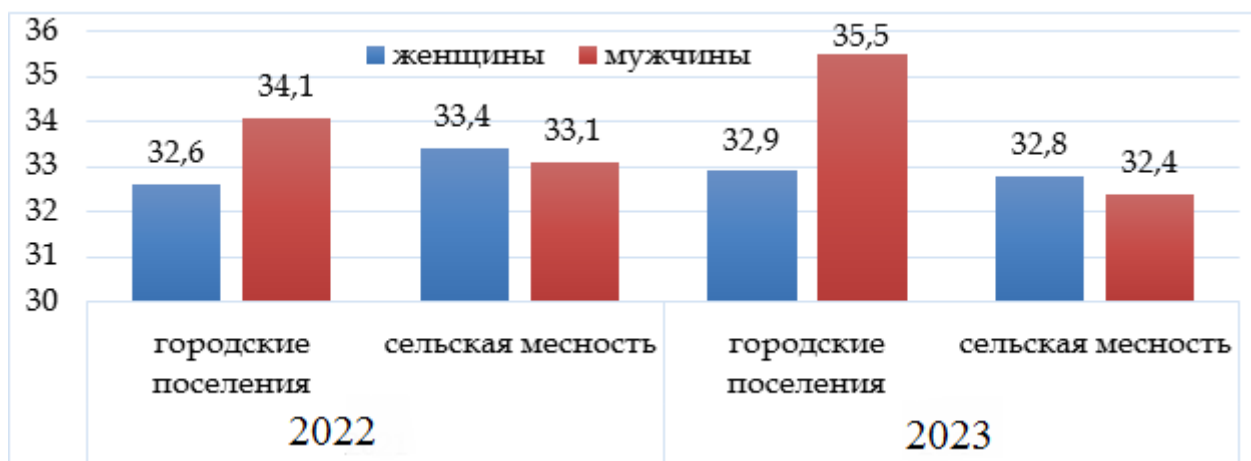
2023-жылы Кыргызстандын жалпы билим берүү уюмдарында 7-17 жаштагы балдардын жана өспүрүмдөрдүн сабакка киришпеген санынын анализи өткөн жылдарга салыштырмалуу мындай балдардын санынын азайышына карата оң тенденцияны көрсөтөт. 2010-жылы сабакка барбаган балдардын саны 2178ди түздү, ал эми кыздардын саны кыйла аз – 1454 [<https://stat.gov.kg/>] (4.2-сүрөт) .

4.2-сүрөт. Кыргыз Республикасында себептер боюнча жалпы билим берүү уюмдарында сабактарды баштабаган 7-17 жаштагы (1-11-класстар) балдардын жана өспүрүмдөрдүн жынысы, адамдары боюнча саны [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Кийинки жылдарда бул көрсөткүчтүн туруктуу төмөндөшү байкалды. 2023-жылы окуу жылын баштабай калган балдардын саны 1332ге чейин кыскарган, бул 2010-жылга салыштырмалуу 846га аз. Кыздар да бул сандын олуттуу азайганын көрүшөт: 2010-жылдагы 1454төн 2023-жылы 948ге чейин. Бул төмөндөө билимге жеткиликтүүлүктү жакшыртуу, социалдык-экономикалык тоскоолдуктарды кыскартуу, бардык балдарды билим берүү процессине тартуу аракетин күчөтүү сыяктуу ар кандай позитивдүү факторлорду чагылдырат.

2022 жана 2023- жылдарга Кыргыз Республикасында калктын жакырчылык деңгээлинин гендердик көрсөткүчтөр боюнча динамикасы эркектер менен аялдардын, ошондой эле шаар жана айылдык калктуу конуштардын ортосундагы жакырчылык деңгээлиндеги айырмачылыктарды көрсөтөт. 2022- жылы шаар жеринде аялдардын жакырчылык деңгээли 32,6% түзгөн. Айыл жеринде бул көрсөткүч бир аз жогору болгон – 33,4% [<https://stat.gov.kg/>] (4.3-сүрөт) .

4.3-сүрөт. Гендер боюнча Кыргыз Республикасындагы калктын жакырчылык деңгээли, %

[43, 67, 160] боюнча

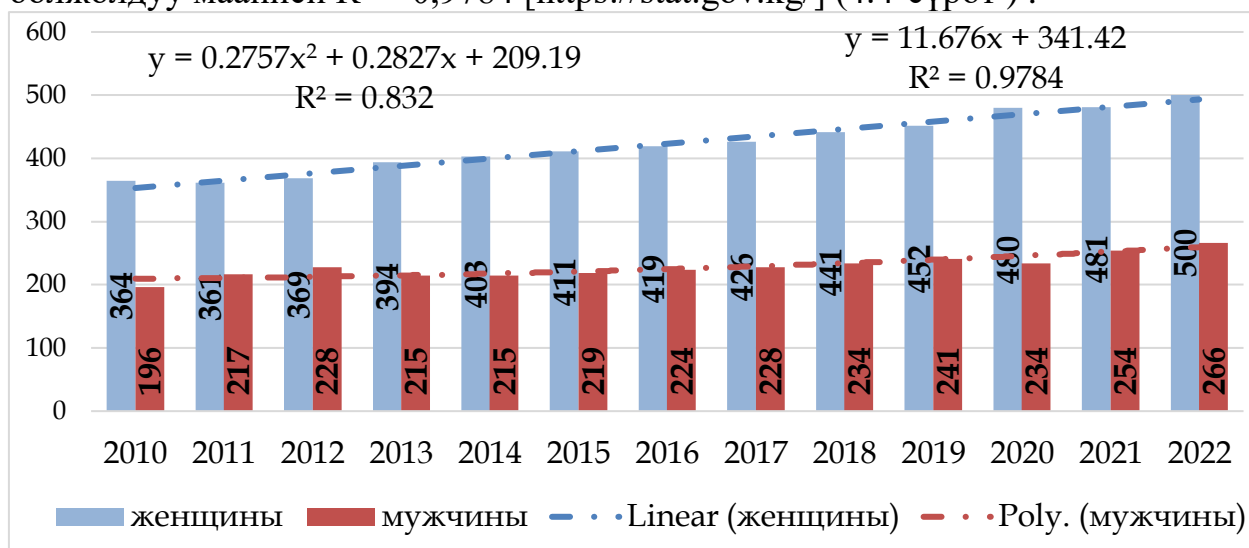
Шаар жеринде 2023-жылы эркектер арасындагы жакырчылыктын деңгээли аялдарга караганда жогору болуп, 34,1%ды түздү. Айыл жеринде эркектердин жакырчылык деңгээли 33,1%ды түздү, бул аялдарга караганда бир аз төмөн.

Гендердик талдоо жүргүзүү жакырчылыкты кыскартууга жана экономикалык өнүгүүнү стимулдаштырууга жардам берген адилеттүү жана инклюзивдик микрокаржылоо саясатын иштеп чыгууга жардам берет. 2010-2023-жылдар аралыгында Кыргызстанда аялдар жана эркектер арасында микрокредит алуучулардын санында олуттуу өзгөрүүлөр байкалган. 2010-жылы 355 882 аял микрокредит алса, 2023-жылы бул сан 426 847 адамга көбөйгөн. Мезгилдин ичинде термелүүлөр болуп, эң жогорку чеги 2011-жылы (430 283 адам) жана эң азы 2016-жылы (135 981 адам) болгон. Төмөндөө 2014-2016-жылдар аралыгында өзгөчө байкалды, анда микрокредит алган аялдардын саны 53%га азайган. Бул экономикалык кыйынчылыктарга, финансылык ресурстарга жетүүнүн чектелгендигине же микрофинансы саясатынын өзгөрүшүнө байланыштуу. 2010-жылы 129 039 адам микрокредит алган; 2023-жылы 312 776 адам. Аялдардагыдай эле флуктуациялар байкалган, бирок аялдарга караганда азыраак амплитуда менен [<https://stat.gov.kg/>] (4.8-сүрөт).

Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун пенсиялык камсыздоо органдарында каттоодо турган пенсионерлердин санын талдоо пенсионерлердин, өзгөчө аялдардын санынын олуттуу өсүшүн көрсөтөт. Бул өсүш өлкөдөгү пенсиялык системаны жана социалдык коргоону өнүктүрүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтөт. Аял пенсионерлердин санынын динамикасын талдоо көрсөткөндөй, 2010-жылы 364 миң аял пенсионер катталган. 2022-жылга карата алардын саны 500 миңге чейин өсөт, бул 136 миң адамга же болжол менен 37%га өсөт. Бул ушул мезгилде пенсионер аялдардын санынын бир кыйла өскөнүн айгинелейт.

Пенсионер аялдардын санынын эң байкаларлык өсүшү 2014-жылы байкалган, анда алардын саны 9 миң адамга көбөйгөн (2013-жылдагы 394 миңден 403 миңге чейин).

Аял пенсионерлердин санынын тренд сызыгы $y = 11,676x + 341,42$ формасындагы сызыктуу функция менен мүнөздөлөт, ишенимдүүлүктүн болжолдуу мааниси $R^2 = 0,9784$ [<https://stat.gov.kg/>] (4.4-сүрөт) .

4.4-сүрөт. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун пенсиялык камсыздоо органдарында каттоодо турган пенсионерлердин саны, миң адам
Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

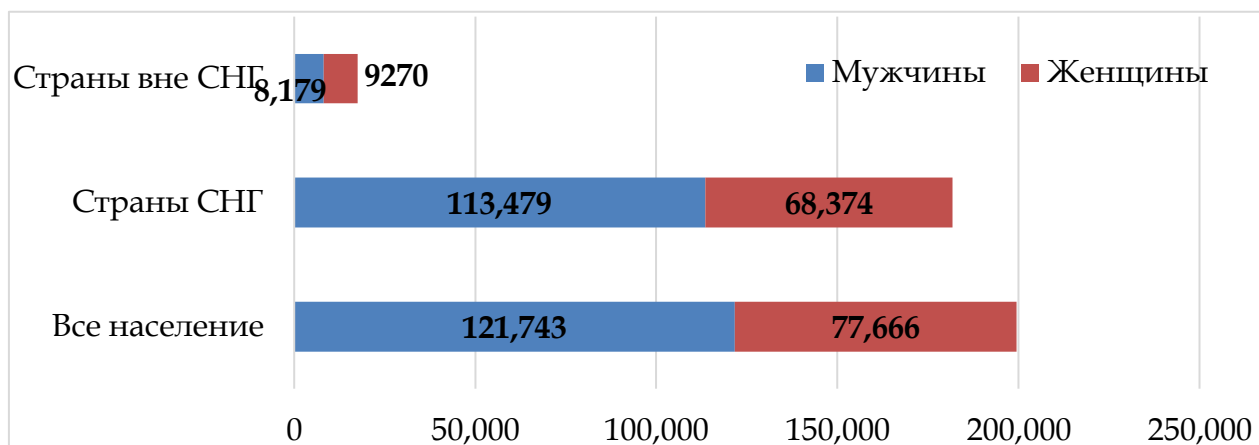
Эркек пенсионерлердин саны 2010-жылы 196 миң адамды түзгөн. 2023-жылга карата бул көрсөткүч көбөйгөн. 266 миңге чейин, бул 70 миң адамга көп же 36%га жакын . Эркек пенсионерлердин саны 2013 жана 2020-жылдары бир аз өзгөрүү менен салыштырмалуу туруктуу бойдон калып, тиешелүүлүгүнө жараша 215 миңге жана 234 миңге чейин азайган, бирок кийинки жылдары дагы өсүш байкалган.

Эркек пенсионерлердин саны боюнча тренд сызыгы $R^2 = 0,832$ ге барабар ишенимдүүлүктүн болжолдуу мааниси менен $y = 0,2757x^2 + 0,2827x + 209,19$ түрүндөгү сызыктуу функция менен мүнөздөлөт.

Калктын бул катмарын пенсия менен камсыз кылууну талдоо көрсөткөндөй, эң чоң өсүш 2011-жылы (939 сом) жана 2023-жылы (1654 сом) байкалган . Көбөйгөнүнө карабастан, 2022-жылы аялдардын пенсиясы эркектердикине караганда 139 сомго жогору бойдон калууда, бул пенсиянын өлчөмүндөгү гендердик ажырымды көрсөтөт. 2010-жылы эркектердин орточо пенсиясы аялдардыкынан жогору болуп, 2739 сомду түздү. 2023-жылга карата 7480 сомго чейин өскөн, бул 4741 сомго көп же 173 %. Эркектер үчүн пенсиянын орточо өлчөмүнүн эң олуттуу өсүшү 2011-жылы 1016 сомго, ал эми 2020-жылы 306 сомго көбөйгөн.

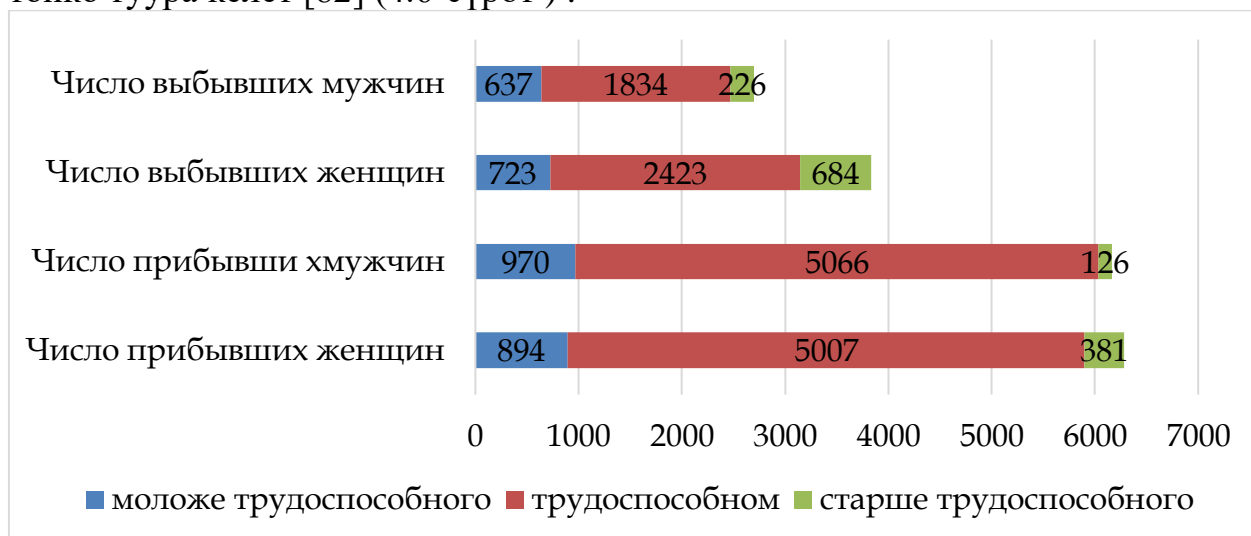
2023-жылга чейин Кыргыз Республикасында пенсиянын орточо өлчөмү олуттуу өстү , бирок гендердик ажырым жана инфляциялык тобокелдиктер менен байланышкан көйгөйлөр сакталууда. Пенсионерлердин татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылуу үчүн пенсиялык системаны өркүндөтүү жана пенсияларды адилет бөлүштүрүүнү камсыз кылуу боюнча иштерди улантуу зарыл.

Миграция жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн жана жумуш издөөдөн келип чыгууда. 2021-жылга чейин тышкы миграциянын эсебинен 769 адам чыгып кеткен. Дүйнөлүк коогаландуу процесстердин шартында миграциянын көптөгөн себептери бар, анын ичинде экономикалык, саясий жана жеке себептер. Миграцияга кеткендердин ичинен эркектер 61% же 121 743 адамды, ал эми аялдар болжол менен 39% же 77 666 адамды түздү . КМШ өлкөлөрүнүн контекстинде Россияга 174,5 миң адам көчүп кетсе, КМШдан тышкаркы өлкөлөргө 17,4 миң гана адам кеткен. Акыркылардын ичинен 42% Түркияга, 23% Германияга, 10% Түштүк Кореяга, калгандары Италия менен АКШга артыкчылык берген [<https://stat.gov.kg/>] (4.5-сүрөт) .

4.5-сүрөт. Кыргыз Республикасынын 2023- жылы узак убакыт бою жок болгон калкынын жынысы жана жашаган жери боюнча саны , адам [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Убактылуу жок калктын жаш курагын жана жыныстык структурасын талдоо жыныстык катышта олуттуу айырмачылыктар жок экендигин көрсөттү. Бирок 55 жашка чыккандан кийин гана аялдардын басымдуу экендиги байкала баштайт. Эмгекке жарамдуу курактагылардын 492,5 миңи эркектер жана 443,5 миңи аялдар убактылуу жок болгон. Миграцияланган эркектер менен аялдардын көпчүлүгү 20 жаштан 40 жашка чейинки курактык топко туура келет [82] (4.6-сүрөт) .

4.6-сүрөт. Кыргыз Республикасынын калкынын тышкы миграциясы 2023, адам

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Эмгекке жарамдуу курактан жогорку курактагылар арасында 381 аял жана 126 эркек келген. Мында аялдардын эркектерге караганда бир кыйла арбындыгы байкалат, бул бул курактык топтогу миграциянын ар кандай себептерин, мисалы, мекенине кайтуу же үй-бүлө менен кошулуу сыяктуу себептерди көрсөтөт.

Эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 723 адамды түздү, бул кеткен эркектердин санынан бир аз жогору – 637 адам. Бул жаштардын миграциясынын себептерин өлкөнүн демографиялык структурасы үчүн маанисин эске алуу менен жакшыраак түшүнүү зарылдыгын көрсөтүшү мүмкүн. Эмгекке жарамдуу курактагы категорияда 2423 аял жана 1834 эркек кеткен. Бул жерде биз жумушка орношуу же жашоо шартын жакшыртуу сыяктуу экономикалык факторлор менен шартталган аялдардын эркектерге караганда бир кыйла көп экенин көрүп жатабыз. Эмгекке жарамдуу курактагы адамдардын тобунан 684 аял, 226 эркек кеткен. Келгендер категориясындагыдай эле, кеткендердин арасында бул курактагы аялдар да басымдуулук кылат. Эркектер менен аялдардын ортосундагы миграциялык агымдагы олуттуу айырмачылыктар, айрыкча иштеген жана улгайган курактагы, өлкөнүн ичиндеги бирдей эмес мүмкүнчүлүктөрдү же жашоо шарттарын көрсөтөт. Жаштардын, айрыкча аялдардын сыртка кетишинин жогорку деңгээли өлкөнүн келечектеги экономикалык өнүгүүсүнө жана демографиялык түзүлүшүнө таасирин тийгизиши мүмкүн. Эмгекке жарамдуу курактан ашкан адамдардын кайтып келиши жана кетиши социалдык коргоо жана саламаттыкты сактоо тутумдарына басым жасашы мүмкүн. Жалпысынан Кыргыз Республикасындагы тышкы миграция пайда болгон проблемаларды чечууге жана калктын турмуш шарттарын жакшыртууга комплекстуу мамиле кылууну талап кылган гендердик жана жаштык айырмачылыктарды керсетет. Миграция ажырашуулардын санынын көбөйүшүнө, натыйжада төрөлүүнүн төмөндөшүнө жана калктын кеңейтилген көбөйүүсүнөн калктын жөнөкөй көбөйүүсүнө акырындык менен өтүүгө алып келет. Бул Кыргызстан сыяктуу кичинекей мамлекет үчүн демографиялык дисбаланстарды жаратат.

Өкмөттөрдүн жана эл аралык уюмдардын биргелешкен аракеттери менен гана социалдык көйгөйлөрдү жеңүүгө жана коомдун гармониялуу өнүгүшүнө көмөктөшүүчү миграцияны башкаруунун эффективдүү стратегиялары иштелип чыгып, ишке ашырылышы мүмкүн.

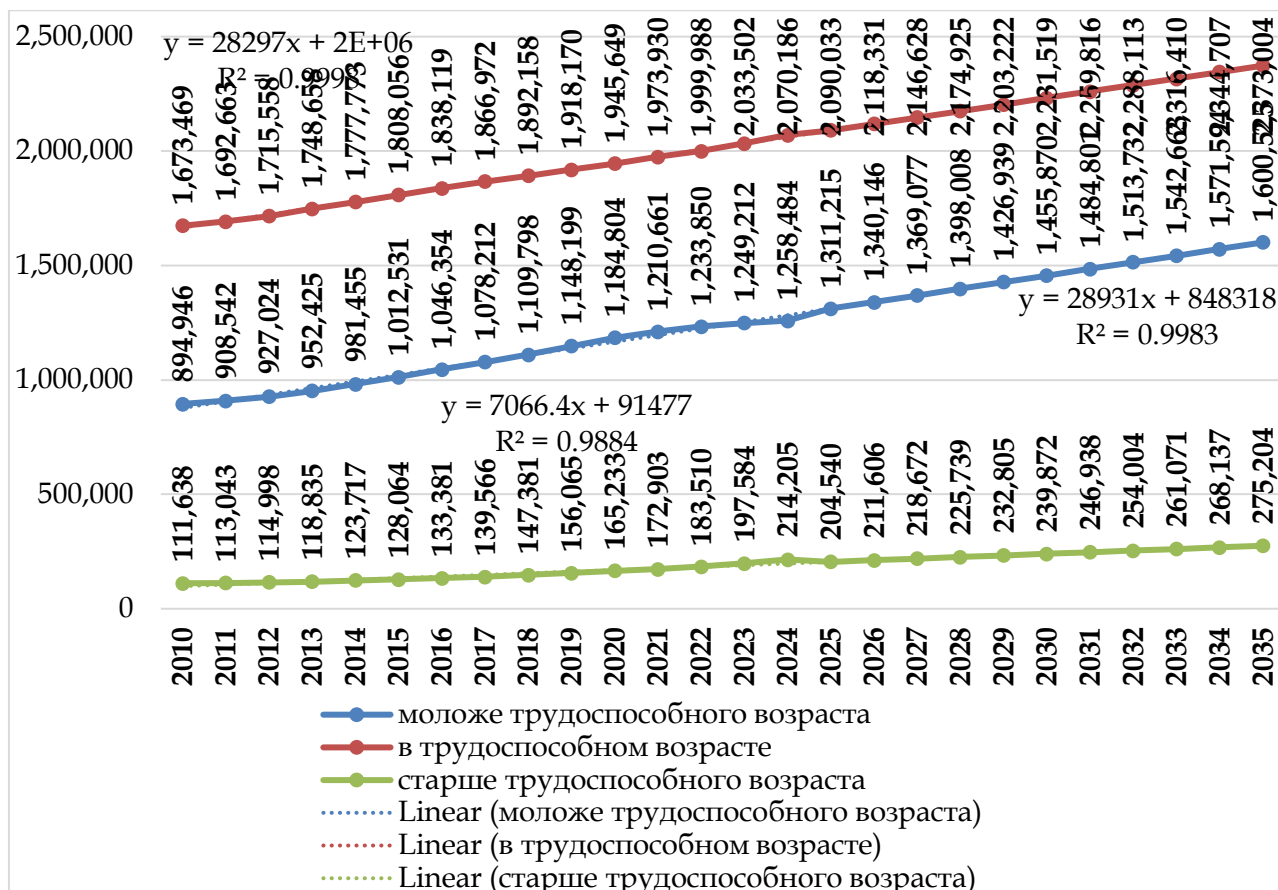
Гармониялуу гендердик баланска негизделген Кыргыз Республикасынын туруктуу экономикасын өнүктүрүүнүн негизги багыттары » деген бешинчи главада гендердик теңчиликке жетишүү , эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары каралып , гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдери сунушталган .

Жаш топтору боюнча эркектер менен аялдардын санынын болжолу жыныстар ортосундагы демографиялык тең салмактуулукка баа берүүгө мүмкүндүк берет, бул социалдык-экономикалык чөйрөдө гендердик теңчиликти камсыз кылуу үчүн маанилүү. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейинки эркектердин санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу бардык категориялар боюнча туруктуу өсүштү көрсөтөт. Жалпы эркек калктын саны 2025-жылдагы 3 605 788ден 2035-жылы 4 248 733кө чейин көбөйөт, бул бардык курактагы: эмгекке жарамдуу курактагы, эмгекке жарамдуу жана эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин арасында байкалат.

Ишке жарамдуу курактагы эркектердин саны $y = 28931x + 848318$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9983$ жакындыгы менен 2025-жылдагы 1 311 215 адамдан 1 600 525 адамга чейин көбөйөт. Бул өсүү төрөттүн жогорулашынын тенденциясын чагылдырат жана жаштарды билим берүүгө, саламаттыкты сактоого жана социалдык жактан колдоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Ишке жарамдуу курактагы эркектердин саны $y = 28297x + 2E+06$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9998$ жакындыгы менен 2025-жылдагы 2 090 033 адамдан 2 373 2003 адамга чейин көбөйөт. Бул курактык топ өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндө негизги ролду ойнойт, анткени ал жумушчу күчтүн негизги бөлүгүн түзөт. Бул курактагы эркектердин санынын көбөйүшү жаңы жумуш орундарын түзүүнү жана эмгек шарттарын жакшыртууну талап кылат.

$x + 91477$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык пенсия курагындагы эркектердин саны болжолдуу ишенимдүүлүк мааниси $R^2 = 0,9884$ менен 2025-жылдагы 204 540 адамдан 275 204 адамга чейин көбөйөт (<http://5.5g> калктын улгайганын көрсөтөт жана пенсияга, медициналык тейлөөгө жана социалдык камсыздоого чыгымдарды көбөйтүүнү талап кылат.

5.1-сүрөт. Кыргыз Республикасында эркектердин санынын 2035-жылга чейинки курактык топтор боюнча болжолу, адам

Булак: маалыматтардын негизинде эсептелген[<https://stat.gov.kg/>]

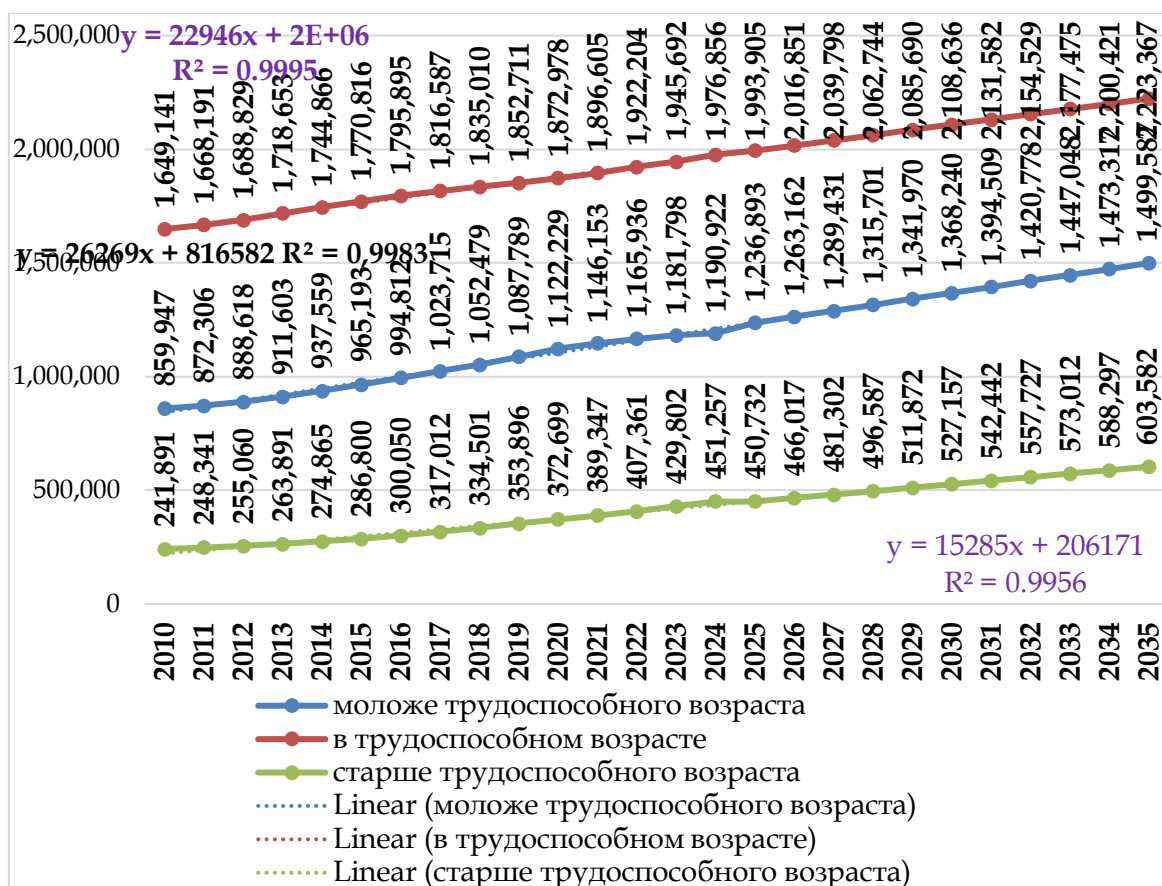
Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейинки аялдардын санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу бардык курактык категориялардагы аялдардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөтөт. Аялдардын жалпы саны 2025-жылдагы 3 миллион 681 миң 530дан 2035-жылы 4 миллион 326 миң 536га чейин көбөйөт.

Негизги жаш топтору:

1. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдар: $y = 22946x + 2E+06$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча бул категориядагы аялдардын саны $R^2 = 0,9995$ жакын ишенимдүүлүгү менен, 2025-жылдагы 1 236 893 адамдан 1 490 5 адамга чейин көбөйөт. Бул өсүш билимге, саламаттыкты сактоого жана кыздарды жана өспүрүмдөрдү социалдык жактан колдоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

2. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдар: $y = 22946x + 2E+06$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтардын негизинде болжолдоо ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9995$ жакындыгы менен эмгекке жарамдуу аялдардын санынын 2025-жылдагы 1 993 905 кишиден 2025 г 5.2-график).

5.2-сүрөт. 2035-жылга чейин Кыргыз Республикасындагы аялдардын санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу, адам

Булак: маалыматтардын негизинде эсептелген[<https://stat.gov.kg/>]

эмгек рыногунда жана өндүрүштүк ишмердүүлүктө эмгекке жарамдуу курактагы аялдар маанилүү роль ойношот.

Ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9956$ жакындык мааниси менен $y = 15285x + 206171$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча пенсия курагындагы аялдардын саны 2025-жылдагы 450 732 адамдан 603 582 адамга чейин көбөйөт. Бул өсүш калктын жалпы санында улгайган аялдардын үлүшүнүн өсүшүн көрсөтүп турат, бул пенсия менен камсыз кылуу, медициналык тейлөө жана улгайган аялдарды социалдык жактан колдоо маселелерине көңүл бурууну талап кылат.

Кыргыз Республикасындагы эркектердин орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасындагы билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгын мүнөздөгөн регрессиялык теңдеме 5.1-таблицадагы эсептелген маалыматтардын негизинде түзүлүшү мүмкүн. Регрессиялык теңдеме $\hat{Y}_x = 2893,092 + 0,000438 * X_{10}$ [<https://stat.gov.kg/>] (таблица 5.1).

Таблица 5.1 - Стандарттык ката

	Коэффициенттер	Стандарттык ката	t-статистика	P-баасы	Төмөнкү 95%	Топ 95%
Y-кесилиш	2893,092	351,6714	8,226692	5E-06	2119,069	3667,116
X10	0,000438	1.05E-05	41,73772	1,82E-	0,00041	0,00046

				13	5	2
--	--	--	--	----	---	---

[<https://stat.gov.kg/>] маалыматынын негизинде эсептелген

Кыргыз Республикасындагы аялдардын орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасындагы билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгын мүнөздөгөн регрессиялык теңдеме 5.2-таблицадагы эсептелген маалыматтардын негизинде түзүлүшү мүмкүн. Регрессиялык теңдеме $\hat{Y}_x = 1161,442 + 0,000361 \cdot X_{10}$ [<https://stat.gov.kg/>] (таблица 5.2).

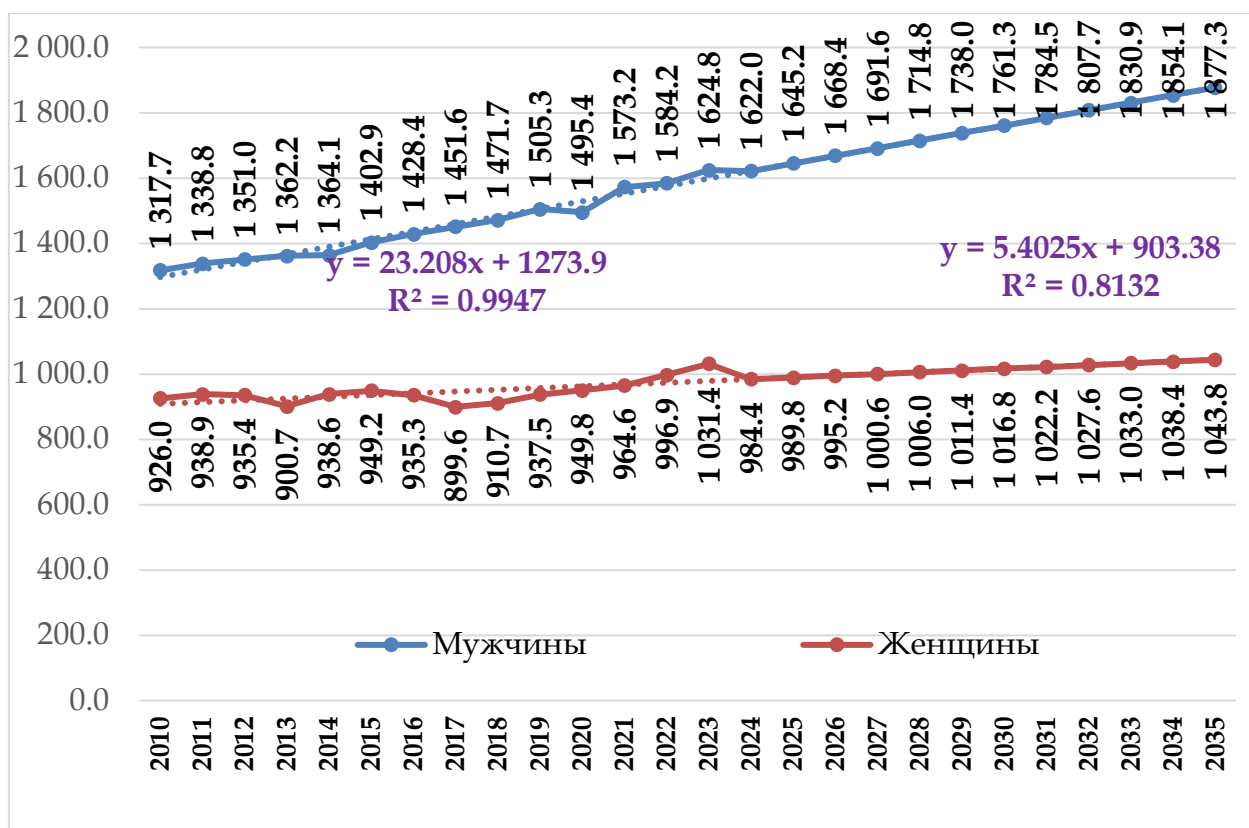
5.2-таблица - Кыргыз Республикасындагы аялдардын орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасында билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгынын регрессиянын болжолдуу маалыматтары

	Коэффициенттер	Стандарттык ката	t-статистика	P-Маани	Төмөнкү 95%	Топ 95%
Ү-кесилиш	1161,442	386,1923	3,007418	0,011921	311,4381	2011,445
X10	0.000361	1,15E-05	31,25183	4.27E-12	0,000335	0.000386

Булак: маалыматтардын негизинде эсептелген [<https://stat.gov.kg/>]

Гендердик теңчиликти гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин болжолдоо негизги факторлордун болжолдоолорун талдоону жана иштеп чыгууну камтыйт. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин жумуш менен камсыз болгондордун санынын гендердик көрсөткүчтөр боюнча болжолу эркектердин да, аялдардын да акырындык менен көбөйүшүн көрсөтөт. $y = 23,208x + 1273,9$ түрүндөгү сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтарга ылайык, ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,9947$ жакындык мааниси менен иштеген эркектердин саны 2024-жылдагы 1622,0 миң адамдан 1877,3 миң адамга чейин көбөйөт. $y = 5,4025x + 903,38$ формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтарга ылайык, ишенимдүүлүктүн $R^2 = 0,8132$ жакындыгы менен аялдардын саны да өсүүнү көрсөтүп, 2024-жылдагы 984,4 миң адамдан 2035-жылдагы 1043,8 миң адамга көбөйгөн.

Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин иш менен камсыз болгон калктын санынын болжолунун гендердик жактан актуалдуулугу анын стратегиялык пландаштыруу жана эффективдүү социалдык-экономикалык саясатты иштеп чыгуу үчүн маанисинде. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин жумуш менен камсыз болгондордун санынын болжолу туруктуу өсүштү көрсөтөт. Маалыматка ылайык, иш менен камсыз болгондордун жалпы саны 2024-жылдагы 2606,4 миң адамдан 2035-жылы 2921,1 миң адамга чейин көбөйөт [<https://stat.gov.kg/>] (5.3-сүрөт).

5.3-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин иштеген калктын санынын жынысы боюнча болжолу, миң адам

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] маалыматынын негизинде эсептелген

5.4-сүрөттө гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде Кыргыз Республикасынын демографиялык өнүгүү модели берилген.

коомдогу эркектер менен аялдардын ортосундагы мүмкүнчүлүктөрдүн, ресурстардын жана статустардын айырмачылыктарына таасир этүүчү өз ара байланышкан элементтердин жыйындысы катары гендердик теңсиздиктин матрицасын түзүүгө мүмкүндүк берди. Бул матрица төмөнкү негизги компоненттерди камтыйт:

5.4-сүрөт. Гендердик теңсиздик матрицасы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Кыргыз Республикасындагы эмгек рыногунда гендердик теңчиликти гармонизациялоо моделин иштеп чыгуу мыйзам чыгаруу демилгелерин, колдоо программаларын, билим берүү жана маданият тармагындагы өзгөрүүлөрдү камтыган комплекстүү мамилени талап кылат.

5.5-сүрөт. Эмгек рыногунда гендердик теңчиликти гармонизациялоо модели

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Модель гендердик дисбалансты жоюуга, аялдардын экономикалык активдүүлүккө катышуусун жогорулатууга жана эмгек рыногунда эркектер менен аялдарга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталышы керек. Бул моделди ишке ашыруу туруктуу экономикалык өнүгүүгө жана социалдык стабилдүүлүккө, ошондой эле Кыргыз Республикасынын бардык жарандарынын жашоо сапатын жакшыртууга өбөлгө түзөт.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасында гармониялуу гендердик баланскa негизделген туруктуу экономиканы өнүктүрүү бир нече негизги багыттарды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Бул багыттар эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө көмөктөшүүчү социалдык-экономикалык жана маданий аспектилерди да эске алышы керек.

1. Эркектер менен аялдардын жашоо узактыгынын айырмасы талданып жаткан мезгил ичинде болжол менен 8 жылды түзөт. Бул гендердик ажырымды төмөнкү факторлор менен түшүндүрүүгө болот:

- Жашоо мүнөзү жана жүрүм-туруму: Эркектер тамеки чегүү, спирт ичимдиктерин ичүү, кырсыктар жана кооптуу кесиптер сыяктуу кооптуу жүрүм-турумдарга көбүрөөк барышат. Эркектер оорунун башталышында медициналык жардамга азыраак кайрылышат, натыйжада алдын ала турган себептерден улам өлүмгө учурагандар көбөйөт.

- Социалдык жана экономикалык факторлор: Аялдар социалдык колдоо тармагына ээ болушат жана медициналык жардамга көбүрөөк кайрылышат.

- Биологиялык айырмачылыктар: Кээ бир изилдөөлөр эркектер менен аялдардын ортосундагы биологиялык айырмачылыктар да жашоонун узактыгына бир ролду ойной алат деп эсептешет.

- Эркек калктын арасында сергек жашоо образын пропагандалоого жана профилактикалык иш-чараларга көбүрөөк көңүл буруу маанилүү. Өмүрдүн узактыгын жогорулатуу улгайган адамдардын жашоо сапатын жакшыртууну, анын ичинде медициналык кызматтарга жана социалдык колдоолорго жетүүнү талап кылат.

2. Билим берүү жана окутууда гендердик теңчилик

- Айрыкча айыл жана алыскы аймактарда балдар менен кыздардын сапаттуу билимге бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Бул билим берүү программаларында гендердик стереотиптерди жоюуну жана кыздар үчүн илим, технология, инженерия жана математика (STEM) боюнча мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүнү камтыйт.

- өз алдынча иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү максатында аялдарды кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

3. Эмгек рыногунда гендердик теңчилик

Иш менен камсыз болгондордун санынын оң өсүшүнө карабастан, жумуш менен камсыз кылууда гендердик теңсиздик байкалууда. Жумушка орношкон аялдардын саны эркектердикине караганда кыйла аз жана бул айырма изилдөөнүн бүткүл мезгилинде сакталат.

Жумуш менен камсыз болгон аялдардын саны өсүп жатканы менен, бул өсүштүн темпи эркектерге караганда бир кыйла төмөн. Бул эмгек рыногунда

бар болгон тоскоолдуктарды жана аялдар үчүн чектелген мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтөт.

- Бирдей эмгек акы үчүн шарттарды түзүү: Бирдей жумуш үчүн бирдей акы төлөө механизмдерин иштеп чыгуу жана жумушка алууда жана көтөрүлүүдө дискриминацияга каршы күрөшүү.

- Аялдардын ишкердигин өнүктүрүү: Финансылык ресурстарга жетүү, бизнести каттоо жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү жана консультациялык колдоо көрсөтүү аркылуу аялдардын ишкердигин өнүктүрүү. Аялдар башында турган чакан жана орто ишканаларды колдоого өзгөчө көңүл буруу керек.

4. Үй-бүлөлөрдү социалдык жактан коргоо жана колдоо

- Эмгек жана үй-бүлөлүк милдеттерди айкалыштыруу үчүн шарттарды жакшыртуу: Аялдарга карьералык жана үй-бүлөлүк милдеттерди айкалыштырууга мүмкүндүк берүүчү жумуштан иштөө же ийкемдүү сааттар сыяктуу ийкемдүү эмгек шарттарын киргизүү. Бул ошондой эле балдарды багуу боюнча жеткиликтүү жана сапаттуу кызматтарды көрсөтүүнү камтыйт.

- Социалдык колдоо программаларын иштеп чыгуу: Социалдык колдоо программаларын кеңейтүү, анын ичинде пенсиялык системаны жакшыртуу жана медициналык камсыздандыруу программаларын өнүктүрүү, өзгөчө аз камсыз болгон аялдар жана үй-бүлөлөр үчүн.

Кыргыз Республикасында гармониялуу гендердик баланска негизделген туруктуу экономиканы өнүктүрүү бир нече негизги багыттарды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Бул багыттар эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө көмөктөшүүчү социалдык-экономикалык жана маданий аспектилерди да эске алышы керек.

Кыргыз Республикасында 2022-жылы үй чарба башчысынын жынысына жараша үй чарбаларынын акчалай кирешелерин талдоо кирешенин ар кандай булактарында олуттуу гендердик айырмачылыктарды көрсөтөт:

- Кирешедеги гендердик теңсиздик: үй чарбаларынын башчысы катары аялдар жалпысынан эркектерге караганда азыраак табышат, бул ресурстарга жана мүмкүнчүлүктөргө жетүүдөгү гендердик ажырымды жоюу зарылдыгын баса белгилейт.

- Аялдар үчүн мүлккө жетүүнүн чектелгендиги: Аялдардын мүлктүк кирешесинин төмөн болушу алардын активдерди топтоо мүмкүнчүлүгүнүн аз экенин көрсөтүп турат, бул алардын экономикалык көз карандысыздыгына терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

- Эмгек миграциясынан аялдардын аз кирешеси: Аялдар эмгек миграциясынан азыраак киреше алышат, бул алардын эл аралык эмгек рынокторуна катышуусуна тоскоолдуктарды көрсөтүп турат.

5. Саясатта жана башкарууда гендердик теңчиликти бекемдөө

- Аялдардын чечимдерди кабыл алуу процессине катышуусун жогорулатуу: Аялдардын саясатка жана башкарууга катышуусун

жогорулатуу үчүн шарттарды түзүү, анын ичинде аялдардын мамлекеттик жана коомдук уюмдарга катышуусуна квота берүүнү камсыз кылуу.

– Мамлекеттик саясатка гендердик мамилени интеграциялоо: Мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдеринде гендердик анализди жана гендердик бюджетти түзүү жана экономикалык жана социалдык программаларды иштеп чыгууда эркектердин да, аялдардын да кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн эске алууну пландаштыруу.

6. Калктын миграциясынын гендердик өзгөчөлүгүн түшүнүү жана эске алуу жергиликтүү жана эл аралык деңгээлде дагы адилеттүү, инклюзивдик жана туруктуу коомду түзүү үчүн зарыл шарттар болуп саналат. Бул бардык кызыкдар тараптардын биргелешкен аракетин талап кылат - өкмөттөр менен эл аралык уюмдардан жарандык коом менен академиялык чөйрөгө чейин.

Бул айырмачылыктар экономикалык жана социалдык саясатты иштеп чыгууда гендердик аспектилерди эске алуунун маанилүүлүгүн көрсөтүп турат.

7. Пенсиялык камсыздоону талдоо бир катар көйгөйлөрдү аныктады:

– Пенсионерлердин санынын тынымсыз көбөйүшү өлкөнүн калкынын улгайып баратканынан кабар берет, бул пенсиялык системага кошумча басымды жаратат жана аны каржылоо үчүн ресурстарды көбөйтүүнү талап кылат.

– Аял пенсионерлердин кыйла көп саны (2023- жылы 500 000 эркектерге салыштырмалуу 266 000) аялдардын өмүрүнүн узактыгын чагылдырышы мүмкүн, бул аялдардын пенсиялык муктаждыктарына, анын ичинде саламаттыкты сактоо жана социалдык кызматтарга өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

– Жылдар бою эркек пенсионерлердин санынын өзгөрүшү пенсияга жетүүдөгү мүмкүн болгон көйгөйлөрдү же эмгек жана пенсиялык укуктарды өзгөртүүнү көрсөтүп турат.

Пенсиялардын жалпы жогорулашына карабастан, пенсиялардагы гендердик ажырым сакталып калууда, бул эркектер менен аялдардын ортосундагы эмгек стажынын, маянанын жана пенсияга чыгуу шарттарындагы айырмачылыктарга байланыштуу болушу мүмкүн. Пенсиялардын көбөйүшү жарым-жартылай инфляцияга байланыштуу болушу мүмкүн, башкача айтканда, пенсионерлердин сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн реалдуу өсүшү анча чоң эмес болушу мүмкүн. Бул, өзгөчө, кирешеси пенсиядан гана көз каранды пенсионерлер үчүн актуалдуу. Пенсиялардын жогорулашына карабастан, алардын деңгээли, өзгөчө, товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө баалардын өсүшүнүн шартында жашоонун негизги чыгымдарын жабуу үчүн дагы эле жетишсиз болушу мүмкүн.

микрофинансылык кызмат көрсөтүүлөргө бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн каржылоо саясатын, микрофинансылууну иштеп чыгууда гендердик аспектилерди эске алуу жана калктын муктаж топторуна туруктуу колдоо көрсөтүү зарыл. Микрокредиттер көбүнчө чакан бизнес үчүн

капиталдын маанилүү булагы болуп саналат, алар өз кезегинде экономиканын кыймылдаткычы болуп саналат. Гендердик бөлүштүрүүнү түшүнүү бизге эки жыныстагы ишкерлерди колдоону жакшыртууга мүмкүндүк берет. Микрофинансылоо аялдардын жана эркектердин социалдык-экономикалык шарттарын жакшыртууда, өзгөчө элет жеринде же аз камсыз болгон топтордун арасында негизги ролду ойной алат. Гендердик талдоо бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн микрокредитти кантип колдонуу керектигин түшүнүүгө жардам берет.

Санариптик экономикада гендердик теңчиликти камсыздоо:

- Аялдардын санариптик экономикага катышуусуна көмөктөшүү: аялдарды экономиканын инновациялык секторлоруна активдүү катышууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн санариптик көндүмдөр жана технологиялар менен жабдуу боюнча программаларды иштеп чыгуу.

- стартаптарды колдоо : стартаптарды жана аялдар жетектеген инновациялык долбоорлорду колдоо үчүн атайын фонддорду жана программаларды түзүү, бул алардын экономиканы санариптик трансформациялоодогу ролун күчөтөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргызстанда жашоонун узактыгын мындан ары жогорулатуу үчүн төмөнкүлөр сунушталат:

- Калктын бардык катмарлары үчүн, өзгөчө алыскы аймактарда сапаттуу медициналык жардам алуу мүмкүнчүлүгүн камсыздоо. Оорулардын алдын алуу программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, калктын сергек жашоо образы жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу.

- Оорулардын алдын алуу программаларын ишке ашыруу жана сергек жашоо образын пропагандалоо.

- Калктын үзгүлтүксүз медициналык кароодон өтүүнүн жана сергек жашоо образынын маанилүүлүгү жөнүндө билим деңгээлин жогорулатуу менен сергек жашоо образын, анын ичинде туура тамактанууну, физикалык активдүүлүктү жана жаман адаттардан баш тартууну жайылтууга багытталган маалыматтык кампанияларды улантуу маанилүү. Айрыкча калктын аялуу катмарына социалдык колдоо көрсөтүүнү күчөтүү.

- Саламаттык сактоо кызматтарына жетүүдөгү гендердик айырмачылыктарды кыскартууга багытталган программаларды иштеп чыгуу жана саламаттыкты сактоо.

- Ооруларды эрте аныктоого жана дарылоого басым жасоо менен саламаттыкты сактоо системасын өркүндөтүүнү улантуу зарыл, бул эркектер менен аялдардын жашоо узактыгынын ажырымын кыскартат, саламаттыкты сактоону каржылоону көбөйтүү, инфраструктураны жакшыртуу жана медициналык кызматтын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу.

- Билим берүү, эмгек шарттарын жакшыртуу, сапаттуу турак-жай менен камсыз кылуу жана жагымдуу экологиялык кырдаалды колдоо.

– Калктын аярлуу катмарын социалдык колдоо программаларын иштеп чыгуу, кирешелердин деңгээлин жогорулатуу жана жашоо шарттарын жакшыртуу. Өмүрдүн узактыгынын өсүшүн эске алуу менен карыларды пенсияга чыгууда татыктуу жашоо сапатын камсыз кылуучу социалдык-медициналык колдоо программаларын иштеп чыгуу зарыл.

2. Кыргыз Республикасында энелердин жана ымыркайлардын өлүмүнүн көрсөткүчтөрүн андан ары кыскартуу үчүн төмөнкүлөр сунушталсын:

– Медициналык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу: алыскы жана айыл жерлеринде саламаттыкты сактоо инфраструктурасын өнүктүрүү.

– Заманбап медициналык технологияларды ишке киргизүү жана медициналык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу.

– Жаш жана көп балалуу үй-бүлөлөрдү колдоо программаларын киргизүү, турак-жай шарттарын жакшыртуу.

– Саламаттыкты сактоо жана оорулардын алдын алуу тармагында аялдардын билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

– Кырдаалды көзөмөлдөө жана натыйжалуу чараларды иштеп чыгуу үчүн маалыматтарды үзгүлтүксүз чогултуу жана талдоо.

3. Эркектер менен аялдардын акчалай кирешелерин жогорулатуу боюнча төмөнкүдөй чаралар сунушталышы мүмкүн:

Гендердик эмгек акы айырмасын кыскартуу:

– Бирдей эмгек акы саясатын ишке ашыруу зарылдыгы : Өнүктүрүү жана бекемдөө бирдей эмгекке бирдей акы төлөө боюнча укуктук жана уюштуруу чаралары . Бул эмгек акыда гендердик теңчиликти камсыз кылуу боюнча иш берүүчүлөр үчүн милдеттүү талаптарды киргизүүнү камтышы мүмкүн.

– Айлыктары жогору тармактарда аялдарды колдоо: Айрыкча экономиканын маалымат технологиялары, инженерия жана финансы сыяктуу жогорку эмгек акы төлөнүүчү секторлорунда аялдарды окутуу жана көндүмдөрүн өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу маанилүү. Бул эмгек акынын айырмасын кыскартууга жардам берет.

– Ачык отчеттуулук системасын түзүү: Иш берүүчүлөрдүн айкындуулугун жана отчеттуулугун камсыз кылуу үчүн эмгек акынын гендердик аспектиери боюнча отчеттуулук системасын киргизүү керек. Бул басмырлоо учурларын аныктоого жана тиешелүү чараларды көрүүгө мүмкүндүк берет.

– Аялдардын ишкердигин колдоо: Аялдардын иш менен камсыз болушун жогорулатууга багытталган максаттуу программаларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл . Бул эмгек шарттарын жакшыртуу, аялдардын ишкердигин колдоо жана билим алуу жана кесиптик мүмкүнчүлүктөргө бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу боюнча чараларды камтышы мүмкүн.

– Иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларын өнүктүрүү, мисалы, аралыктан иштөө жана толук эмес убакытта иштөө аялдардын иш

менен камсыз болушун жогорулатууга жана алардын экономикалык абалын жакшыртууга жардам берет.

- Иш менен камсыз кылууда гендердик ажырымды азайтуу үчүн эмгек рыногунда гендердик теңчилик маселелерине көңүл бурууну күчөтүү зарыл. Бул дискриминацияга каршы күрөшүү, жетекчилик кызматтарда аялдардын санын көбөйтүү жана ийкемдүү иштөө шарттарын түзүү боюнча чараларды камтышы мүмкүн.

- жетүү аркылуу аялдарды өз алдынча иш менен камсыз кылууга шыктандыруу алардын кирешесин жана экономикалык көз карандысыздыгын жогорулатат.

- Аялдардын мүлккө жетүүсүн жакшыртуу: Аялдардын мүлкүн көбөйтүүгө багытталган программалар, анын ичинде активдерди сатып алууну колдоо жана инвестициялык мүмкүнчүлүктөр.

- Аялдардын пенсиясын колдоо: аялдардын карьерасынын өзгөчөлүгүн, анын ичинде убактылуу ишке орноштурууну жана акы төлөнбөгөн ишти эске алуу үчүн пенсиялык саясатты кайра карап чыгуу.

- Мигрант аялдарды колдоо: Эмгек миграциясында аялдарды колдоо программаларын күчөтүү, анын ичинде алардын укуктарын коргоо жана чет өлкөдө татыктуу киреше алуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу.

- Аялдардын иш менен камсыз болушунун туруктуу өсүшүн камсыз кылуу үчүн, айрыкча аялдардын иш менен камсыз болушу салттуу түрдө төмөн болгон жогорку технологиялык жана инновациялык секторлордо кесиптик окутуу жана көндүмдөрдү өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу керек.

- Иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларын илгерилетүү: Узак иштөө жана толук эмес жумуш убактысы сыяктуу иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларын жайылтуу аялдардын жумуштуулук деңгээлин жогорулатууга жана алардын экономикалык абалын жакшыртууга жардам берет.

4. Жакырчылыкты жоюу үчүн төмөнкү чаралар сунушталышы мүмкүн:

- Шаар жеринде эркектер арасында жакырчылыктын өсүшү калктын бул тобу үчүн иш менен камсыз кылууну колдоо жана киреше деңгээлин жогорулатуу боюнча программаларды иштеп чыгууну талап кылат.

- Айыл жеринде аялдардын жакырчылык деңгээли азайганына карабастан, аялдардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн жана социалдык коргоого жеткиликтүүлүгүн түзүү аракеттери улантылышы керек.

- Шаарда да, айыл жеринде да жакырчылыкты туруктуу кыскартууга жетишүү үчүн гендердик айырмачылыктарды жана ар кайсы аймактардын өзгөчөлүгүн эске алган комплекстүү мамиле керек.

5. Эмгекке жарамдуу калктын миграциясынын деңгээлин төмөндөтүү үчүн өлкөдө жашоо жана иштөө үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, анын ичинде жумуш орундарын жакшыртуу жана социалдык коргоого жеткиликтүүлүктү камсыздоо зарыл.

– Жаштарды колдоо программалары: Өлкөдөгү жаштарды колдоо программаларын иштеп чыгуу, мисалы, стипендиялар, гранттар жана мансаптык мүмкүнчүлүктөр жаштардын агылып кетүүсүн азайтууга жардам берет.

– Улгайган мигранттарды колдоо: Улгайган мигранттар үчүн атайын программаларды киргизүү, анын ичинде жергиликтүү коомчулукка интеграциялоо же реинтеграцияга көмөк көрсөтүү социалдык системаларга болгон басымды азайтып, алардын жашоо сапатын жакшыртат.

6. Өлкөдө гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен пенсиялык системаны жана социалдык коргоону өнүктүрүү максатында төмөнкүдөй чаралар сунушталышы мүмкүн:

– Пенсиялык системанын туруктуулугун камсыз кылуу боюнча узак мөөнөттүү стратегияларды иштеп чыгуу, анын ичинде Социалдык фонддун каржылоо, инвестициялоо жана активдерин башкаруу жагындагы реформалар.

– Медициналык кызматтардын сапатын жогорулатуу, билим берүү жана социалдык программаларга жеткиликтүүлүк сыяктуу пенсионер аялдарды колдоого багытталган атайын программаларды жана демилгелерди киргизүү.

– Билим берүү, социалдык катышуу жана саламаттыкты сактоону камтыган активдүү карылык программаларын иштеп чыгуу пенсиялык системанын жүгүн азайтууга жана пенсионерлердин жашоо сапатын жакшыртууга жардам берет.

– Теңсиздикти жоюу жана пенсиялык жөлөкпулдарды бөлүштүрүүдө калыстыкты камсыз кылуу үчүн, өзгөчө эркектер үчүн пенсиялык укуктарды талдоо жана мүмкүн болгон кайра карап чыгуу.

7. Пенсиялардагы гендердик ажырымды жоюу үчүн пенсиялардагы гендердик ажырымдын келип чыгуу себептерин талдоо жана аны азайтуу боюнча чараларды иштеп чыгуу, мисалы, аялдардын эмгек шарттарын жакшыртуу жана эмгек акыны жогорулатуу, ошондой эле аялдардын пенсиялык укуктарын жана шарттарын кайра карап чыгуу зарыл. Пенсионерлердин реалдуу сатып алуу жөндөмдүүлүгүн сактоо үчүн реалдуу инфляцияны жана жашоонун наркынын өсүшүн эске алуу менен пенсияларды үзгүлтүксүз индексациялоо, пенсиясы жашоо минимумунан төмөн болгон пенсионерлерди колдоо программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, анын ичинде кошумча социалдык төлөмдөрдү жана коммуналдык төлөмдөргө жана медициналык тейлөөгө жеңилдиктерди берүү керек. Финансылык пландаштыруу жана аманаттарды башкаруу боюнча келечектеги пенсионерлер үчүн билим берүү программаларын киргизүү аларга пенсияга чыгууга жакшыраак даярданууга жана финансылык туруктуулукту жакшыртууга жардам берет.

8. Ресурстарга жана финансыга жетүүдө гендердик теңчилик:

– Финансылык ресурстарга бирдей жеткиликтүүлүк: бизнести өнүктүрүү жана экономикалык көз карандысыздыкты жогорулатуу үчүн

кредиттерге, гранттарга жана башка финансылык инструменттерге эркектер менен аялдардын бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Айрыкча экономикалык туруксуздук мезгилинде микрокредит алуучулардын арасында алардын үлүшүн туруктуу жогорулатууга багытталган аялдарды колдоо боюнча атайын программаларды иштеп чыгуу зарыл.

– Гендердик сезимтал айыл чарбаны өнүктүрүү: Айылды туруктуу өнүктүрүүгө жана жашоо деңгээлин жогорулатууга салым кошкон айыл чарбадагы аялдардын кооперативдерин жана демилгелерин колдоо.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Аттокурова, А.Т.** Калктын өнүгүүсүнүн теориялык жана социалдык-экономикалык аспектилери [Текст] / А.А. Саякбаева, А.Ж. Кенжекараева, А.Т. Аттокурова /М. Рыскулбеков атындагы Кыргызча экономикалык университеттин студенти Кабарлар . 2016. № 4 (38). Р. 201-207. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=304818>
2. **Аттокурова, А.Т.** Калктын миграциялык процессинин теориялык негиздери [Текст] / // Экономикалык илимдердин суроолору. 2018. № 2 (90). С. 17-19. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34913712>
3. **Аттокурова А.Т.** Кыргыз Республикасынын инвестициялык саясатынын ролу жана мааниси [Текст] / А.Т. Аттокурова, А.Ы. Исакжанова // ОшМУнун жарчысы . 2019. № 1. С. 57-60. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=34913712>
4. **Аттокурова, А.Т.** Кыргыз Республикасында инвестициялык саясатты өнүктүрүүнүн жолдору [Текст] А.Т. Аттокурова, А.Ы. Исакжанова // ОшМУнун жарчысы . 2019. № 2. С. 56-58. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=43127163>
5. **Аттокурова, А.Т.** Демографиялык жана миграциянын методологиялык негиздери [Текст] / А.Т. Аттокурова // Гуманитардык илимдердин маселелери. 2019. № 6 (105). С. 20-22. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=41567974>
6. **Аттокурова, А.Т.** Заманбап эл аралык миграция жана демографиялык процесстердин өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.Т.Аттокурова // Экономика илимдеринин маселелери. 2020. № 2 (102). С. 17-19. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=43127163>
7. **Аттокурова, А.Т.** Санариптештирүү контекстинде миграциялык процесстерди башкаруу [Текст]/ А.Т. Аттокурова, Ю.П.Шарапова, Б.С. Довлотов // Экономикалык илимдердин суроолору. 2022. № 1 (113). С. 9-12. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=48051989>
8. **Аттокурова, А.Т.** Жогорку квалификациялуу адамдардын эл аралык миграциясын башкаруу саясатынын экономикалык кесепеттери [Текст]/ А.Т. Аттокурова // Экономикалык илимдердин суроолору. 2022. № 1 (113). С. 70-73. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=48051989>
9. **Аттокурова, А.Т.** Евразиялык интеграциянын шартында Кыргыз Республикасынын калкынын эмгек миграциясынын көйгөйлөрү [Текст] / А.Т. Аттокурова, М.Т. Сайдинов // «Россия мамлекеттик социалдык университети» федералдык мамлекеттик бюджеттик жогорку окуу жайынын филиалынын бюллетени. 2021. № 2 (24). Р. 32-37. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=48122099>
10. **Аттокурова, А.Т.** Контекстинде Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу көйгөйлөрү [Текст] / А.Т. Аттокурова, Г.Э.

- Ташматова , Ю.П.Шарапова // «Россия мамлекеттик социалдык университети» федералдык мамлекеттик бюджеттик жогорку окуу жайынын филиалынын бюллетени . 2021. № 2 (24). Р. 112-116. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=48122099>
11. **Аттокурова, А.Т.** Кыргыз Республикасындагы калктын миграциясынын гендердик өзгөчөлүгү [Текст] / А.А.Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Жыйнакта: Жогорку мектеп: илимий изилдөө. Университеттер аралык эл аралык конгресстин материалдары. Москва, 2024. С. 20-27. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=65500576>
12. **Аттокурова, А.Т.** ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү гендердик диспропорциянын демо-риск катары айрым аспектиери (Кыргызстанды мисал катары алуу) [Текст] / А.А.Саякбаева , А.Т. Аттокурова// Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 3 (42). С. 61-70. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=69214433>
13. **Аттокурова, А.Т.** Гендердик жактан Кыргыз Республикасынын социалдык-демографиялык өнүгүүсүнүн айрым аспектиери [Текст] / А.А.Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 3 (42). С. 61-70. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=69214435>
14. **Аттокурова, А.Т.** Кыргызстандагы миграциялык процесстердин айрым аспектиери [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 2 (45). Р. 218-223. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=75090631>
15. **Аттокурова , А Т. *Scopus*.** Туруктуу өнүктүрүү шартында калктын жан башына эсептегенде туруктуу өнүгүү контекстинде Кыргыз Республикасынын аймактарынын социалдык-экономикалык теңдештирүүсүн калктын жан башына ВПӨ боюнча баалоо. Башкаруудагы өркүндөтүлгөн сериялар 33В. 2023. -173-179-б. [Текст] / А. МЕНЕН . Алымкулова , А Т. Аттокурова [жана [жана башкалар.].
16. **Аттокурова, А.Т.** Билим берүү уюмдарынын өнүгүүсүнүн диагностикасы жана алардын гендердик жактан инклюзивдүүлүгү : социалдык-экономикалык жана укуктук аспектиери (Кыргызстандын мисалында) [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары. 2024. NNT. № 6. С. 100-110. <https://www.kitepkana.ru/item.asp?id=79074364>
17. **Аттокурова, А.Т.** Кыргыз Республикасынын калкынын социалдык ооруларынын гендердик жактан айрым аспектиери/ [Текст] А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова [ж.б.] ДСУга мүчөлүк: Илимий изилдөөлөрдүн келечеги жана эл аралык технология рыногу: IX Эл аралык

илимий-практикалык конференциянын материалдары. Эки томдо. I том – Квебек (Канада), 2024. –144-151 б.б. ISBN 978-601-7496-26-5 .

18. **Аттокурова А.Т.** Кыргызстандын эмгек рыногундагы гендердик асимметриянын айрым аспектилери [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Коом. 2024. № 4-1 (35). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=7971227>
19. **Аттокурова А.Т.** Билим алуудагы гендердик айырмачылыктар/ [Текст] А.Т. Аттокурова// Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 2 (4 5). Р. 213-218 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75090580>
20. **Аттокурова А.Т.** Кыргызстандын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик айырмачылыктарга статистикалык талдоо [Текст]/ А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Жыйнакта. Бухгалтердик эсеп жана аудит - учурдагы абалы жана өнүгүү перспективалары. Ташкент, 2024. С.299-308.

Аттокурова Алмагул Токтосуновнанын 08.00.07-эмгек экономика жана демография адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн « Кыргызстан гендерология Жана феминология өнүгүүнүндүгү көйгөйлөргө институттук Жана статистика Талдоо » темасында жазылган dissertationsonyn

КЫСКАЧА

Негизги сөздөр : гендер, гендерология, феминология, гендердик изилдөөлөр, гендердик диспропорция, гендердик изилдөөлөр, гендердик статистика, демографиялык изилдөөлөр, коомдук илимдер, социалдык өнүгүү институттары, социологиялык изилдөөлөр, адам укуктарын изилдөө.

Диссертация Кечир Объекттер болуп гендердик көз карашта Кыргызча Синдагы Республикасы институционалист структуралык , экономикалык Жана социалдык Процессор саналат .

Изилдонун буюмдар - zamanbar koомdun өнүгүүнүндүгү гендердик дисбаланс социалдык-экономика-лык aspectilery .

Изилдонун Максаттар Жанамилдеттери . Диссертация максатты - аялдардын экономикалык абалина Жана olkodө гендердик тенчиликке жетишууга таасир эту ... негизги тоскоолдуктар Жана факторлор anyktoo үчүн Кыргызча Синда Республикасы гендердик изилдөө Жана феминологдор 10.0 ... baylanyshka Институционалист Жана экономикалык көйгөйлөргө комплекс Талдоо жургузуу . .

Изилдөө ыкмалар : жалпы илимий , үнөмдүү Жана Математикалык изилдөө ыкмалары : илими abstractloo укмаси , маанини explicationaloo укмаси , monographylyk , logicallyk , salyshtyrma анализ, статистикалык-экономикалык , strukturalyk-funkcionaldyk ыкмалар , сентябрь- конструктивдуу , графикалык методдор , корреляциялык-регрессиялык метод, статистикалык тил Болжолдоо методу, экономика моделдик куруу .

Алынган natyjar Жана алардин жанылыгы : - гендерология Жана феминология теория Жана укуктук Негиздерин жалпылоонун Негизинде " гендер " аныктамасына autoduk aniktama берилген ;

- Гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү кароонун , глобалдык шкала ооба гендердик тенчиликке Талдоо жургузунун Жана гендердик саясаттын аркасында гендерология Жана феминология методология Жана институционалист аспектилер такталдар ;

- Кыргызча Республикасынын экономика демография өнүгүүнүндүгү гендердик диспропорциялар Талдоо жолу өзгөрдү Аннин негизги тенденциялар аныкталган , коомдун социалдык-экономика-лык өнүгүүнүндүгү Жана Калктын reproductionsyndagi үй-бүлө институтунун ролу, улуттун денсоолуктун гендердик койгойлору anktalган ;

- урдук беруунун гендердик профилдер, КР Калкынын жашоо акча гендердик аспектилер , эмгек рыногу anktalган , калктын социалдык-экономика-лык абалынын гендердик мүнөздөмөлөр үанькталган ;

- Гендердик тенчиликке жетишуу контекстинде демография өнүгүнүн траекториялар белгиленген ;

- Гендердик тенчиликте экономикалык Жана социалдык Turmushtun баш аламандык аспектилерине интеграциялоо катар эмгек гуногун гендердик шайкеш келтируу Багыттары сунушталган ;

- 2035-жылга чейин социалдык-экономика-лык enügünün гендердик көрсөткүчтөрүнүн bolzholduu баа берүүлөрү ;

- Гендердик он Салмактуулукту гармонизациялоонун стратегия моделдөө иштелеп chikkan .

Колдонуу акча : Изилдонун натыжалары КУУДА соналган . Ж.Баласагын . Практикалык сунуштар гендерология Жана феминология теориясы Жана методологиясы 10.0 ... Багытталган .

Колдонуу : мырза : мырза натыжалары Кыргызча Синда Республикасы гендердик тенчиликтин контекстинде социалдык секторду өнүктүрүү боюнча стратегия башкаруу чечимдерин болжолдоо Жана бээ aluu өзгөрдү alectengen министрликтердин Жана лорддун бөлүмү ишинде Мен ойлоп койдум Май . Диссертация негизги Жоболору Кыргызча Республикасынын ЖОЖдорунда окуучулар , аспирантура Жана студент tarabynana да сыйкырчы Май .

УЛАНТУУ

Токтосуновнанын 08.00.07 — эмгек экономикасы жана демографиясы адистиктери боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Кыргызстанда гендерология жана феминологиянын өнүгүү проблемаларын институционалдык-статистикалык талдоо» деген темада диссертациясы

Негизги сөздөр: гендер , гендерология , феминология , гендердик айырмачылыктар, гендердик диспропорциялар, гендердик тең салмактуулук, гендердик саясат, демографиялык өнүгүү, үй-бүлө институту , социалдык маанилүү оорулар, эмгек рыногу.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп гендердик көз карашта Кыргыз Республикасындагы институционалдык структуралар, экономикалык жана социалдык процесстер аныкталган.

Изилдөөнүн предмети — азыркы коомдун өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстын социалдык-экономикалык аспектилері.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын максаты — аялдардын экономикалык абалына жана өлкөдө гендердик теңчиликке жетишүүгө таасир этүүчү негизги тоскоолдуктарды жана факторлорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасында гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүшүнө байланыштуу институционалдык жана экономикалык көйгөйлөргө комплекстүү талдоо жүргүзүү.

Изилдөө методдору: жалпы илимий, экономикалык жана математикалык изилдөө ыкмалары: илимий абстракциялоо ыкмасы, маанини экспликациялоо ыкмасы, монографиялык, логикалык, салыштырма жана контрасттык талдоо, статистикалык-экономикалык, структуралык жана функционалдык ыкмалар, эсептөө жана конструктивдүү, графикалык

методдор, корреляциялык жана регрессиялык метод, экономикалык моделдин статистикалык болжолдоо ыкмасы, куруу.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыктары :

- гендер » аныктамасына автордук аныктама берилген;
- гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү карап чыгуунун, глобалдык масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүүнүн жана гендердик саясаттын аркасында гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери такталды;
- Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорцияларды талдоо менен анын негизги тенденциялары аныкталган, үй-бүлө институтунун коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү жана калктын репродукциясындагы ролу, улуттун ден соолугун чыңдоодо гендердик маселелер аныкталган;
- билим берүүнүн гендердик профили, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилери, эмгек рыногу аныкталган жана калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик мүнөздөмөлөрү аныкталган;
- гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары белгиленген;
- гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары сунушталат;
- 2035-жылга чейинки социалдык-экономикалык өнүгүүнүн гендердик көрсөткүчтөрүнүн болжолдуу баа берүүлөрү берилген;
- Гендердик балансты гармонизациялоонун стратегиялык моделдери иштелип чыккан.

Колдонуу даражасы: изилдөөнүн натыйжалары КУУда сыналган. Ж. Баласагын. Практикалык сунуштар гендерологиянын жана феминологиянын теориясын жана методологиясын өнүктүрүүгө багытталган .

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликтин контекстинде социалдык секторду өнүктүрүү боюнча стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоо жана кабыл алуу менен алектенген министрликтердин жана ведомстволордун ишинде колдонулушу мүмкүн . Диссертациянын негизги жоболорун Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунун окутуучулары, аспиранттары жана студенттери да пайдалана алышат.

КЫСКАЧА

Аттокурованын диссертациясы Алмагул Токтосуновна 08.00.07 – Эмгек экономикасы жана демографиясы адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн “Кыргыз Республикасынын социалдык чөйрөсүн өнүктүрүү жана анын финансылык аспектилери” деген темада

Негизги сөздөр: гендер, гендерология, феминология, гендердик айырмачылыктар, гендердик диспропорциялар, гендердик тең салмактуулук, гендердик саясат, демографиялык өнүгүү, үй-бүлө институту, социалдык маанилүү оорулар, эмгек рыногу.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп гендердик жактан Кыргыз Республикасындагы институционалдык структуралар, экономикалык жана социалдык процесстер саналат.

Изилдөөнүн предмети заманбап коомдун өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорциялардын социалдык-экономикалык аспектилери болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын максаты аялдардын экономикалык абалына жана өлкөдөгү гендердик теңчиликке жетишүүгө таасир этүүчү негизги тоскоолдуктарды жана факторлорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасында гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүшүнө байланыштуу институционалдык жана экономикалык көйгөйлөргө комплекстүү талдоо жүргүзүү болуп саналат.

Изилдөө методдору: жалпы илимий, экономикалык жана математикалык изилдөө методдору: илимий абстракциялоо ыкмасы, маанини экспликациялоо ыкмасы, монографиялык, логикалык, салыштырма жана контрасттык анализ, статистикалык-экономикалык, структуралык жана функционалдык ыкмалар, эсептөө жана конструктивдүү, графикалык ыкмалар, корреляциялык жана регрессиялык метод, экономикалык моделдин статистикалык болжолдоо ыкмасы,.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы:

- Гендерологиянын жана феминологиянын теориялык жана укуктук негиздерин жалпылоонун негизинде «гендер» аныктамасына автордук аныктама берилген;

- гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү кароонун, глобалдык масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүүнүн жана гендердик саясаттын аркасында гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери такталган;

- Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорцияларды талдоо менен анын негизги тенденциялары аныкталган, үй-бүлө институтунун коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү жана калктын репродукциясындагы ролу, улуттук ден соолуктун гендердик маселелери аныкталган;

- билим берүүнүн гендердик профили, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилери, эмгек рыногу

аныкталган жана калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик өзгөчөлүктөрү аныкталган;

- гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары белгиленген;

- гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары сунушталды;

- 2035-жылга чейинки социалдык-экономикалык өнүгүүнүн гендердик көрсөткүчтөрүнүн болжолдуу баа берүүлөрү берилди;

- Гендердик балансты гармонизациялоонун стратегиялык моделдери иштелип чыккан.

Колдонуу даражасы: изилдөөнүн натыйжалары Ж.Баласагын атындагы КУУда сыналган . Практикалык сунуштар гендерологиянын жана феминологиянын теориясын жана методологиясын өнүктүрүүгө багытталган.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликтин шартында социалдык секторду өнүктүрүү боюнча стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоо жана кабыл алуу менен алектенген министрликтердин жана ведомстволордун ишинде колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын негизги жоболору Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунда окутуучулар, аспиранттар жана студенттер тарабынан да колдонулушу мүмкүн.